

Een onleesbare ontregeling.

Een computationeel-stilistische vergelijking van het 'ander proza' met het postmodern proza op lexicale en syntactische complexiteit

JORIS VEERBEEK

Bacheloreindwerkstuk Taal- en Cultuurstudies

Hoofdrichting moderne letterkunde

Joris Veerbeek 5542634

Universiteit Utrecht, 26 Januari 2017

Begeleider/eerste beoordelaar: Fabian Stolk

Tweede beoordelaar: Henk Pander Maat

‘Wie lezen dan deze onleesbare producten, behalve de auteurs, de correctoren en de uitgevers? Een handjevol gelijkgezinden en neerlandici misschien.’

Ab Visser

‘Maar kijk eens naar buiten: de wereld is gescheurd en kapot. Die kun je met grammatica of ortografie heus niet heel maken.’

Douglas Distelvink, *Rachels Rokje*

Samenvatting

Dit eindwerkstuk levert een bijdrage aan bij de kritische beschouwing van het ‘ander proza’ in relatie tot het postmodern proza. Sinds Vervaecks (1999) studie van het postmodernisme verschijnen uit literatuurwetenschappelijke hoek meer stukken die de gelijkstelling van beide varianten van experimenteel proza problematiseren. Deze studies vormen het uitgangspunt van dit eindwerkstuk, waarin de notie van ‘onleesbaarheid’ in het ‘ander proza’ wordt onderzocht. De centrale onderzoeksvraag is of het ‘ander proza’ en het postmodern proza op lexicale en syntactische tekstcomplexiteit van elkaar te onderscheiden zijn. Dit wordt onderzocht aan de hand van een automatische analyse van zestien romans door T-scan.

Woordfrequentie, woordconcreetheid en de frequentie van persoonlijke voornaamwoorden geven een indruk van de lexicale complexiteit. Uit de analyse blijkt het effect van de stroming op lexicaal niveau zeer gering te zijn. De syntactische complexiteit wordt benaderd aan de hand van het aantal en type bijzinnen, de dichtheid van proposities en de lengte van syntactische afhankelijkheden. Op vrijwel alle syntactische kenmerken scoort het ‘ander proza’ hoger dan het postmodern proza. Toch verklaart de factor ‘stroming’ slechts een klein deel van de variantie in syntactische complexiteit. De automatische analyse, die doorgaans gebruikt voor communicatieve teksten, blijkt (nog) niet volledig geschikt voor (onconventionele) literaire teksten. Van het ‘ander proza’ kan gemiddeld 82% van de tekst computationeel worden ontleed. Daarnaast wordt in een kwalitatieve analyse aangetoond dat de complexiteit van het ‘ander proza’ ook wordt veroorzaakt door deviaties op het niveau van zinsconstructie en het gebruik van leestekens. Aan het slot van dit eindwerkstuk suggereer ik dat de complexiteit van het ‘ander proza’ en het postmodern proza niet alleen op lexicaal en syntactisch niveau benaderd kan worden, maar ook op conceptueel niveau.

Inhoudsopgave

1 Inleiding	5
1.1 De onleesbaarheid van het ‘ander proza’	5
1.2 Het ‘ander proza’ en het postmodernisme	6
1.3 Probleemstelling en positionering.....	8
2 Theoretisch kader	10
2.1 Stilistische benadering van literaire teksten	10
2.2 Computatieve benadering van literaire genres en periodes	13
3 Methode	16
3.1 Verantwoording van het corpus	16
3.2 Stijlkenmerken.....	17
3.3 Computatieve analyse met T-scan	19
4 Resultaten	20
4.1 Lexicale kenmerken van tekstcomplexiteit	20
4.1.1 <i>Woordlengte en morfeumlengte</i>	20
4.1.2 <i>Woordfrequenties</i>	21
4.1.3 <i>Woordconcreetheid</i>	26
4.1.4 <i>Frequentie van persoonlijke voornaamwoorden</i>	27
4.2 Syntactische kenmerken van tekstcomplexiteit	27
4.2.1 <i>Zinslengtes</i>	34
4.2.2 <i>Aantal en type bijzinnen</i>	35
4.2.3 <i>Aantal proposities</i>	36
4.2.4 <i>Afhankelijkheidslengtes</i>	38
5 Conclusie en discussie	40
Bibliografie	42
Bijlagen	1
Bijlage 1. Gemiddelde woordfrequenties per auteur.....	1
Bijlage 2. Gemiddeld aantal bijzinnen per zin, weergeven per auteur.....	2

1 Inleiding

1.1 De onleesbaarheid van het ‘ander proza’

Het ‘ander proza’ toont ‘taaluitingen die niet zijn gekorrumpeerd zijn door kommercialisering, massificering en het vrijwillig of afgedwongen genoeg nemen met *minder*’.¹ Met deze stevige woorden van verzet leidt Sybren Polet de bundel *Ander proza* (1978) in. Alhoewel de bundel, mede vanwege de polariserende toon, in het Nederlandstalige literaire landschap op weinig bijval kon rekenen,² wordt het werk van de groep experimentelen die zich rond het tijdschrift *Raster* formeerde sinds de publicatie van de bloemlezing stevast aangeduid met ‘ander proza’. Auteurs die hiermee in verband worden gebracht, zijn onder andere Polet, Vogelaar, Michiels, Robberechts en Van Marissing.

In het ‘ander proza’ wordt taal op een fundamenteel niveau geproblematiseerd: ‘taal is geen onschuldige afspiegeling van de werkelijkheid, maar creëert er beelden en voorstellingen van, die wij geneigd zijn als de realiteit te aanvaarden’.³ Dit zorgt ervoor dat de experimentelen rond het ‘ander proza’ ‘taalkritisch’ gaan schrijven, waarbij zij taal zien als een manier om de burgerlijke, literaire en maatschappelijke conventies te ontregelen.⁴ Volgens Bousset (1981) is het gevolg hiervan dat de werken rond het ‘ander proza’ als onleesbaar worden beschouwd.⁵ Zo stelt Bousset dat Vogelaar bekend staat als ‘de meest onleesbare prozaschrijver van de hedendaagse Nederlandse literatuur’.⁶ Dit verklaart hij aan de hand van een lange lijst van stijlfiguren:

[D]e taalpuree wordt uitgesteld, de woordenbrei in al zijn stinkende abjectheid tentoongesteld. Vogelaar roept alle hens aan dek: ellenlange glossolalieën, echolalieën, woordklontering, zich over bladzijden voortkronkelende slangzinnen, Fehlleistungen, onmogelijke dialogen, gekke woordcombinaties, vreemde spelling, onbegrijpelijke neologismen [...] De zatte, vette woorden bezorgen de lezer een woordindigestie, hij kan ze in het volgende deel uitbraken.⁷

---

¹ Sybren Polet, ‘Inleiding’, in: Idem (red.), *Ander proza. Bloemlezing uit proza het Nederlandse experimenterende proza van Theo van Doesburg tot beden* (Amsterdam 1978) 7-33, 28.

² Hugo Brems, *Altijd weer vogels die nesten beginnen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1945-2005* (Amsterdam 2006), 385

³ Brems, *Altijd weer vogels die nesten beginnen*, 389.

⁴ Hans van Stralen, ‘Deconstructie met een missie. Postmodernistische aspecten in de sprookjes van Sybren Polet’, *Nederlandse Letterkunde* 18 (2013) 3, 194-211, 195.

⁵ Hugo Bousset, ‘J.F. Vogelaar: operaties’, *Ons Erfdeel* 24 (1981) 1, 276.

⁶ Bousset, ‘J.F. Vogelaar’, 276.

⁷ Ibidem, 277.

In het ‘ander proza’ worden de literaire conventies volgens Bousset niet alleen op narratief niveau ontregeld, maar juist ook op syntactisch en lexicaal niveau, op het niveau van de taal zelf.

Ook in de literaire kritiek zijn de indrukken van Bousset terug te vinden. Poll (1967) spreekt in zijn recensie van Vogelaars *De anatomie van een glasachtig lichaam* van ‘een moeilijk toegankelijk boek’, mede door de ‘eigenzinnigheden in typografie en spelling’ en de ‘plompe zinsconstructies’.⁸ In een recensie van Polets *De andere stad* noemt Holman (1994) het ‘ander proza’ ‘onleesbaar’ en noemt hij Polet ‘een woordenbrijer, iemand die expres lelijk schreef’.⁹ En even later: ‘wat een verschrikkelijke zinnen. [...] Hoe krijgt iemand deze troep in godsnaam uit zijn pen?’¹⁰ Van Dijk (1980) stelt dat het ‘ander proza’ ‘meestal onleesbaar’ is.¹¹ Visser (1981) vraagt zich over het ‘ander proza’ af: ‘wie lezen dan deze onleesbare producten, behalve de auteurs, de correctoren en de uitgevers?’¹² Over Vogelaars *Alle vlees* zegt Visser: ‘het is één lange, eentonige brij van moderne barokke retoriek, één gewriemel van lintwormzinnen’.¹³ Fens (1975) vergelijkt Van Marissings *Omgekeerde wereld* met een notitieboek: ‘Alles wordt opgeschreven, maar blijkt tenslotte onleesbaar geworden’.¹⁴ Volgens Van Deel (1970), ten slotte, bevat *Een tijdsverloop* van Insingel ‘een heleboel stilistische eigenaardigheden die de lektuur ervan niet bepaald vergemakkelijken’.¹⁵

1.2 Het ‘ander proza’ en het postmodernisme

Het ‘ander proza’ wordt vaak in verband gebracht met het postmodernisme. Mertens (1986) behandelt het ‘ander proza’ en het postmodern proza onder de gemeenschappelijke noemer ‘experimenteel proza’. Volgens Mertens ligt het verschil tussen het ‘ander proza’ en het postmodern proza vooral ‘in de termen, in de algemene aanduidingen’.¹⁶ Mertens ziet dan ook hoofdzakelijk globale overeenkomsten: ‘ze verwijzen alle naar een tendens in de (proza)literatuur waarin gebroken wordt met de illusie dat literatuur een afbeelding is van een *gegeven* werkelijkheid’.¹⁷

In tegenstelling tot Mertens zien Ruiter en Smulders (1996) geen verschil in de algemene aanduidingen. Zij pogen de termen juist te assimileren. Naast het postmodernisme van de

---

⁸ Kornelis Poll, ‘Briljante poppen-tragedie’, *NRC Handelsblad*, 11 februari 1967.

⁹ Theodor Holman, ‘De andere stad: een labyrint’, *Het Parool*, 15 april 1994.

¹⁰ Holman, ‘De andere stad’.

¹¹ Frank van Dijk, ‘n Dichter achter dichte deuren’, *Het Vrije Volk*, 7 november 1980.

¹² Ab Visser, ‘Verhalen: hoe wel, hoe niet’, *Leeuwarder Courant*, 28 februari 1981.

¹³ Visser, ‘Verhalen: hoe wel, hoe niet’.

¹⁴ Kees Fens, ‘Vier schrijvers: speurtochten naar fracties van werkelijkheid’, *De Volkskrant*, 20 december 1975.

¹⁵ Tom van Deel, ‘Een tijd van woorden’, *Trouw*, 23 januari 1970.

¹⁶ Anthony Mertens (1986), ‘Experimenteel proza’, in: G.J. van Bork en N. Laan, *Twee eeuwen literatuurgeschiedenis: Poëtische opvattingen in de Nederlandse literatuur* (Groningen 1986) 275-287, 278

¹⁷ Mertens, ‘Experimenteel proza’, 278.

‘literaire popart’, dat verbonden is met de tegencultuur van de jaren zestig, noemen Ruiter en Smulders het intellectuele en poststructuralistische postmodernisme. De schrijvers van deze vorm van postmodernisme groepeerden zich volgens hen juist rond het tijdschrift *Raster*. En in dit postmodernisme heerst ‘een uitgesproken voorkeur voor “ander proza”’.¹⁸

Ook Ibsch (1989) maakt geen onderscheid tussen postmodern en ‘ander’ proza. Zij stelt het postmodernisme zich onderscheidt van het modernisme doordat de verwerking van de epistemologische twijfel niet op ‘rationeel-reflecterende’ wijze plaatsvindt, maar ‘mimetisch van aard is’: de twijfel wordt opgedrongen in de structuur en de personages van het verhaal.¹⁹ De postmoderne auteur breekt volgens Ibsch met de culturele conventies, en ze stelt dat de postmoderne auteur daarom vooral traditioneel literaire genres ‘herschrijft’.²⁰ In de bespreking van de verschillende genres die postmoderne auteurs herschrijven noemt Ibsch diverse auteurs: Vogelaar, Krol, Ferron, Nooteboom en Brakman.

Sinds Vervaeck’s studie *Het postmodernisme in de Nederlandse en Vlaamse roman* (1999) wordt de gelijkstelling van het postmodern proza met het ‘ander proza’ in toenemende mate geproblematiseerd. Vervaeck stelt dat ‘de postmoderne roman’ niet bestaat, maar dat romans louter ‘postmoderne kenmerken’ kunnen hebben. Hij ziet het postmodernisme dan ook als een ‘bepaalde leeswijze’,²¹ want: ‘de postmoderne roman heeft geen duidelijk omschreven terrein of periode, geen duidelijke identiteit’.²² Hij behandelt de term ‘postmodern’ daarom in termen van gradaties. Hierbij speelt het concept ‘negativiteit’ van Adorno een sleutelrol. Romans zijn postmodern in de mate waarop ze ‘nee’ zeggen tegen ‘gelijkvormigheid’, ‘nee’ tegen ‘de directe en eenduidige communicatie’ en ‘nee’ tegen ‘instrumentele logica’.²³ Auteurs die Vervaeck postmodern noemt, zijn onder anderen Ferron, IJlander, Jongstra, Mutsaers en Verhelst. Het proza rond *Raster*, het ‘ander proza’ dus, is niet in zijn postmoderne corpus opgenomen.²⁴ Vervaeck laat het na om deze keuze in *Het postmodernisme in de Nederlandse en Vlaamse roman* te beargumenteren. Sterker nog: hij stelt, paradoxaal genoeg, dat het ‘geen toeval’ is dat de *Raster*-auteurs, die hij dus juist buiten beschouwing laat, het werk van Adorno vertaalden.²⁵

Brems (2006) benadert het ‘ander proza’ en het postmodern proza diachroon. De term ‘postmodernisme’ werd volgens hem pas in 1985 in Nederland geïntroduceerd. Derhalve bespreekt hij het postmodern proza *na* 1985. Dit betekent echter niet dat het ‘ander proza’ en het

---

¹⁸ Frans Ruiter en Wilbert Smulders, *Literatuur en moderniteit in Nederland 1840-1990* (Amsterdam 1996), 331

¹⁹ Elrud Ibsch, ‘Postmoderne (on)mogelijkheden in de Nederlandse literatuur’, in: W.F.G. Breekveldt et al. (red.), *De achtervolging voortgezet. Opstellen over moderne letterkunde aangeboden aan Margaretha H. Schenkeveld* (Amsterdam 1989) 346-373, 351.

²⁰ Ibsch, ‘Postmoderne (on)mogelijkheden in de Nederlandse literatuur’, 361.

²¹ Bart Vervaeck, *Het postmodernisme in de Nederlandse en Vlaamse roman* (Nijmegen 1999), 9.

²² Vervaeck, *Het postmodernisme in de Nederlandse en Vlaamse roman*, 204.

²³ *Ibidem*, 15.

²⁴ *Ibidem*, 13.

²⁵ *Ibidem*, 206.

postmodern proza bij Brems op gelijke voet staan. Brems stelt dat, in tegenstelling tot het ‘ander proza’, de kloof tussen tekst en werkelijkheid in postmodern proza niet meer als een probleem wordt beschouwd. Het gevolg is dat veel postmoderne romans juist als luchtig, avontuurlijk en vrolijk worden gezien.²⁶ Toch erkent Brems in de paragraaf ‘Postmodern proza in retrospectief’ dat het postmodernisme ook als ‘een zoeklicht en als een leesstrategie’ gebruikt kan worden.²⁷ Hoewel de gelijkenissen met Vervaeck’s ‘leeswijze’ groot zijn, verschilt de uitkomst sterk: Brems noemt hier juist de ‘ander proza’-auteurs, zoals Michiels en Polet.²⁸

Een jaar na het verschijnen van Brems’ literatuurgeschiedenis beargumenteert Vervaeck (2007) zijn onderscheid tussen ‘ander proza’ en postmodern proza wel. Hij situeert het ‘ander proza’ in de defictionaliserende tendens aan het eind van de jaren zestig. De auteurs rond het ‘ander proza’ brachten de geschiedenis, de politiek en de economie in het proza binnen door de tekstsoorten die daarbij hoorden te importeren. Dat zou de illusies van het gesloten verhaal doorprikken en afrekenen met de burgerlijke drang naar sluitende en spannende ficties.²⁹ Ook noemt Vervaeck het ‘zelfbewuste onderzoek van taal en verhaal’ als een manier op de aanval op fictie te openen.³⁰ Dit in tegenstelling tot de postmoderne roman, waarin alles wordt opgenomen in een eindeloze vertelling. De montagetechnieken van de ‘ander proza’-auteurs worden vervangen door ‘beeldwoekeringen’.³¹ Vitse (2009a) spreekt in deze context van ‘montageromans’ bij het ‘ander proza’ en ‘netwerkromans’ bij het postmodern proza.³² Bovendien stelt Vervaeck dat het ‘ander proza’ ideologisch geladen is: in het ‘ander proza’ is er sprake van een doelbewust verzet tegen de burgerlijke, kapitalistische samenleving, terwijl het verzet in de postmoderne romans ‘perfect bij de burgerlijke code past’.³³

1.3 Probleemstelling en positionering

Waar de syntactische en lexicale onleesbaarheid van het ‘ander proza’ voortkomt uit een politiek geëngageerde taalkritiek, is dat politiek engagement in de postmoderne romans dus veel minder prominent. Ook wordt in het postmodern proza de kloof tussen taal en werkelijkheid geaccepteerd en zijn de postmoderne romans als luchtiger beschouwd in de literaire kritiek. In dit onderzoek wil ik een bijdrage te leveren aan het vergelijkend onderzoek van het postmodern

---

²⁶ Brems, *Altijd weer vogels die nesten beginnen*, 519.

²⁷ Ibidem, 520.

²⁸ Ibidem, 520-522.

²⁹ Bart Vervaeck, ‘De kleine Postmodernsky: ontwikkelingen in de (verhalen over de) postmoderne roman’, in: Elke Brems et al. (red), *Achter de verhalen. Over de Nederlandse literatuur van de twintigste eeuw* (Leuven 2007) 133-167, 138.

³⁰ Vervaeck, ‘De kleine Postmodernsky’, 138.

³¹ Ibidem, 139.

³² Sven Vitse, ‘Montage en netwerk: ander proza en de postmoderne roman’, *Spiegel der Letteren* 51 (2009a) 4, 441-470, 465.

³³ Vervaeck, ‘De kleine Postmodernsky’, 140.

proza met het ‘ander proza’, door te analyseren of de eerdergenoemde verschillen tussen beide varianten van experimenteel proza terug te zien zijn in een differentiatie van syntactische en lexicale tekstcomplexiteit. De onderzoeksvraag luidt daarbij als volgt: zijn het ‘ander proza’ en het postmodern proza op het niveau van lexicale en syntactische tekstcomplexiteit van elkaar te onderscheiden? Vertrekkend vanuit de stilistische indrukken en de theoretische beschouwingen van het ‘ander proza’ in relatie tot het postmodernisme, stel ik daarbij twee hypothesen op:

- 1) Op lexicaal niveau wordt de indruk van ‘onleesbaarheid’ van het ‘ander proza’ hoofdzakelijk veroorzaakt door stijlmiddelen die te relateren zijn aan een politiek geëngageerde taalkritiek en de opvatting over de relatie tussen taal en werkelijkheid. Omdat deze taalkritiek in het postmodern proza minder prominent is en de relatie tussen taal en werkelijkheid niet meer als problematisch wordt beschouwd, verschilt het ‘ander proza’ van het postmodern proza op lexicale complexiteit.
- 2) Op syntactisch niveau resulteren de opvattingen van het ‘ander proza’ in complexe zinsconstructies. Het verschil in opvattingen met het postmodern proza kan een verklaring zijn voor het gegeven dat de zinnen van het ‘ander proza’ complexer zijn dan die van het postmodern proza.

Het is mijns inziens essentieel om benadrukken dat ik, evenals Ibsch, Vervaeck en Vaessens, het postmodernisme en het ‘ander proza’ niet beschouw als een empirische werkelijkheid, maar als een cognitieve constructie. Het voortdurende debat over het postmodernisme toont de onmiskenbare onzekerheid van deze term. Niettemin veronderstel ik continue poëtische, politieke en filosofische invloeden, een ‘discours’ kort gezegd, waar vanuit auteurs hun werken schrijven. De insteek van dit onderzoek is dan om de consequenties van deze poëtische, politieke en filosofische beïnvloedingen voor de leesbaarheid van de romans in kaart te brengen.

2 Theoretisch kader

2.1 Stilistische benadering van literaire teksten

Met de focus op syntactische en lexicale tekstcomplexiteit in postmodern en ‘ander proza’ bevind ik mij in dit onderzoek op het veld van de stilistiek, en meer bepaald de literaire stilistiek. Toonaangevend in de literaire stilistiek is *Style in fiction* (2007) van Leech en Short, waarvan de eerste druk reeds in 1981 gepubliceerd is. Leech en Short zien stijl als een relationeel begrip, omdat het altijd in relatie staat tot een extralinguïstisch domein. Dit domein behelst het corpus waarin de stijlobservaties zich voordoen: stijl kan iets zeggen over een tekst of een auteur, maar ook over een genre of een periode. Leech en Short stellen dat de stilistische variatie groter wordt naarmate het domein groter wordt. Daardoor wordt het moeilijk om de stijl van de grotere domeinen, zoals genres en periodes, te generaliseren zonder daarover ‘selective and tentative’ uitspraken te moeten doen. Derhalve beperken zij zich tot teksten.³⁴

Leech en Short relativeren het belang van kwantitatief onderzoek van literaire stijl. Kwantitatief onderzoek is problematisch omdat er geen eenduidige norm bestaat: we weten bijvoorbeeld niet hoe lang een zin ‘gemiddeld’ is.³⁵ Daarom hanteren Leech en Short een alternatief: ‘[w]here an absolute norm for English cannot be relied on, the next best thing is to compare the corpus whose style is under scrutiny with one or more comparable corpuses, thus establishing a relative norm’.³⁶ Hierbij vergelijken ze een tekst aan de hand van een contemporaine tekst. Omdat er volgens Leech en Short ‘as many measures as there are relative norms’ zijn,³⁷ introduceren ze een ‘checklist’ als heuristisch middel om vanuit intuïtieve uitspraken stijl relevante stijlkenmerken op te sporen, en zodoende de intuïtieve uitspraken een kwantitatieve, taalkundige onderbouwing te geven.³⁸

De benadering van Leech en Short heeft in eerste instantie in het Nederlandse taalgebied weinig navolging gekregen. Zo stelt Dorleijn (1995): ‘De stilistiek is dood!’³⁹ De doodsoorzaak kan volgens hem gevonden worden in de paradigmaverschuiving binnen de Nederlandse letterkunde van een tekstgericht kader naar een literair-historische praktijk. Dorleijn pleit daarom voor een literair-historische stilistiek:

---

³⁴ Geoffrey Leech en Mick Short, *Style in fiction. A linguistic introduction to English fictional prose* (Tweede editie; Harlow 2007), 10-11.

³⁵ Leech en Short, *Style in fiction*, 35.

³⁶ Ibidem, 41.

³⁷ Ibidem, 43.

³⁸ Ibidem, 60-61.

³⁹ Gillis Dorleijn, ‘De periodiserende computer of stilistiek als instrument voor periodisering; een aanzet’, *De Nieuwe Taalgids* 88 (1995) 490-506.

[L]iteratuurhistorici zouden opnieuw aandacht moeten schenken aan tekstenmerken in een literair-historisch kader, en moeten zoeken naar relevante generaliseringsen, in samenwerking met de meer empirische-gerichte onderzoeken en ook in samenwerking met de moderne linguïstiek.⁴⁰

Hierbij distantieert Dorleijn zich van de benadering van Leech en Short, daar ze 'hun checklist niet hebben ontworpen voor literair-historische doeleinden, maar [...] voor (contrastieve) karakterisering van teksten'.⁴¹ In de zoektocht naar een 'scherp geformuleerde en inzichtgevende theorie over literair-historisch relevante linguïstisch-stilistische verschijnselen',⁴² oppert Dorleijn een benadering waarbij teksten niet met elkaar vergeleken worden, maar waarbij de frequenties van een tekst vergeleken wordt met de literair-historische intuïtie van de onderzoeker(s). Deze benadering zou een stap moeten zetten naar Dorleijns ideaal van een 'periodiserende computer', waarmee de literair-historische intuïties computationeel kunnen gemodelleerd worden.⁴³

Dorleijn geeft twee voorbeelden waaruit een discrepantie tussen periodisering en datering blijkt, waarbij hij toont dat bepaalde talige conventiesystemen niet zozeer gebonden zijn aan het jaartal waarin de teksten geschreven zijn, maar eerder gefundeerd zijn op formeel taalkundige kenmerken. Het eerste voorbeeld betreft een novelle van Alie Smedings. De ondervraagden herkenden door het overmatige gebruik van (samengestelde) adjectieven en adverbia een realistisch-naturalistische stijl, en dateerden deze derhalve rond 1900. Het bleek echter een tot damesroman verworpen epigoon van het realistisch-naturalisme te zijn, geschreven in 1930.⁴⁴ Dorleijn verklaart de foute datering 'uit het feit dat we zonder het te weten met een te star en beperkt periodebegrip werken, dat te zeer gekoppeld is aan jaartallen en dat te weinig rekening houdt met de verschillende segmenten die over elkaar heen schuiven [...] en naast elkaar liggen'.⁴⁵ Hetzelfde principe geldt voor het tweede voorbeeld. Hierbij geeft Dorleijn een gedicht van Johan Huijts, dat door de ondervraagden vanwege 'de syntactische losse schakeling en de lexicale vaagheid' aan de poëzie rond de jaren negentig van de negentiende eeuw werd gekoppeld, en meer specifiek rond het werk van Leopold werd gesitueerd.⁴⁶ Ditmaal bleek het echter om een oppervlakkige imitatie van Leopold te gaan, gepubliceerd in 1925.⁴⁷

---

⁴⁰ Dorleijn, 'De periodiserende computer of stilistiek als instrument voor periodisering', 495.

⁴¹ Ibidem, 496.

⁴² Ibidem, 496.

⁴³ Ibidem, 497.

⁴⁴ Ibidem, 499.

⁴⁵ Ibidem, 499.

⁴⁶ Ibidem, 500.

⁴⁷ Ibidem, 501.

Volgens Anbeek en Verhagen (2001) komt de Nederlandse stilistiek ‘hoogstens incidenteel’ tot leven.⁴⁸ Zij geven daar twee redenen voor. Enerzijds noemen Anbeek en Verhagen het uit elkaar groeien van taalkunde en letterkunde als reden, anderzijds stellen ze dat het ontbreken van een ‘norm’, gelijkend aan het probleem van Leech en Short, als een fundamenteel probleem van de stilistiek wordt gezien. Derhalve opperen Anbeek en Verhagen een methode die de noodzaak van een ‘norm’ vermijdt, waarbij niet zozeer de frequentie van tekstkenmerken wordt bekeken, maar de semantische regels die de tekstkenmerken veronderstellen.⁴⁹ Net als Leech en Short gaan zij vergelijkend te werk, met als doel te illustreren hoe ‘op het tekstuele microniveau [...] bepaalde macrodimensies geproduceerd worden’.⁵⁰ Anbeek en Verhagen vermijden daarbij ‘abstracte’ taalkundige categorieën, en vervangen deze door begrippen die de relatie tussen het tekstkenmerk en de betekenis aanduiden.⁵¹

‘Een literaire stilistiek in Nederland van de grond krijgen, het had heel wat voeten in de aarde!’ verzucht Fagel in *De stijl van gewoon proza* (2015).⁵² Fagel stelt zich ten doel de stilistiek in de neerlandistiek te re-introduceren. Evenals Anbeek richt zij zich op de relatie tussen stijl en thematiek, waarbij ze gebruikt maakt van een Nederlandse variant van de checklist van Leech en Short.⁵³ Fagel maakt deels gebruik van kwalitatief onderzoek, daar zij in haar interpretatief-stilistische benadering een cruciale rol toekent aan de context, die met kwantitatief onderzoek uit het oog verloren raakt. Kwantitatief onderzoek fungeert in haar proefschrift als een ‘objectieve onderbouwing van literaire interpretaties’.⁵⁴

Het is mijn niet doel om in dit onderzoek de literaire stilistiek weer voor ‘dood’ te verklaren of weer tot leven te roepen. Het is eveneens mijn doel niet om een interpretatief-stilistische analyse van het ‘ander proza’ te leveren. Mijn doel is om de inzichten van Dorleijn te combineren met die van Leech en Short, Anbeek en Fagel. Ik sluit mij bij Dorleijn aan in de zin dat ik in dit onderzoek mij niet beperk tot één tekst(fragment), en deze vergelijk met enkele contemporaine teksten. Met de vergelijking van ‘ander proza’ met het postmodern proza begeef ik mij namelijk op het terrein van de literatuurgeschiedschrijving. Een interpretatief-stilistische analyse is daar niet voor geschikt,⁵⁵ omdat deze zich slechts beperkt tot een roman of een auteur. De kritiek van Leech en Short betreffende de stilistische variatie in grotere corpora blijft echter tot op zekere hoogte valide. Toch is deze kritiek in mijn optiek verbonden met de interpretatief-

---

⁴⁸ Ton Anbeek en Arie Verhagen, ‘Over stijl’, *Neerlandistiek.nl* 01 (2001) 1, 3.

⁴⁹ Anbeek en Verhagen, ‘Over stijl’, 9.

⁵⁰ Ibidem, 23.

⁵¹ Ibidem, 15.

⁵² Suzanne Fagel, *De stijl van gewoon proza* (Proefschrift, Leiden 2015), 7.

⁵³ Fagel, *De stijl van gewoon proza*, 124-128.

⁵⁴ Ibidem, 104.

⁵⁵ Het is überhaupt nog maar de vraag in hoeverre een interpretatief-stilistische benadering van het ‘ander proza’ mogelijk is, omdat elke vorm van interpretatie in dergelijk proza onvermijdelijk geïmpliciteerd wordt, en stijl en thema in ‘ander proza’ en postmodern proza niet als twee losse entiteiten kunnen worden gezien. Niet voor niets vergelijkt Polet het ‘ander proza’ met poëzie. Zie daarvoor: Polet, *Ander proza*, 20-21.

stilistische benadering. Leech en Short spreken in deze context namelijk over het ‘generaliseren’ van stijl, maar daar is het mij in dezen niet te om doen. Ik zoek in dit onderzoek gericht naar syntactische en lexicale structuren die de tekstcomplexiteit bepalen. Auteursgeïmagineerde stijlkenmerken, zoals Grunbergs aforismen,⁵⁶ worden daarin niet ‘vergeten’, maar geformaliseerd (zoals: afwezigheid bijzinnen in deze aforismen) op een wijze die relevant is voor het beantwoorden van de onderzoeksvraag. Generaliserende conclusies in de trant van ‘de stijl van het “ander proza” is somber’ zal ik hier dan ook niet maken. Hypothetisch bezien bestaat er natuurlijk er ook een kans dat de syntactische en lexicale structuren die voor tekstcomplexiteit zorgen in de teksten onderling sterk verschillen. Zo kan Vogelaar, bijvoorbeeld door het gebruik van onbegrijpelijke neologismen, louter lexicaal complex blijken, terwijl Polet alleen syntactisch complex is. Hier biedt het uitrekenen van de zogeheten standaarddeviatie, die de fluctuatie van de frequenties toont, een uitkomst.

Hoewel ik mij aansluit van het literair-historische uitgangspunt van Dorleijn, is de methode die Dorleijn in zijn artikel schetst, niet in de laatste plaats vanwege het ontbreken van een periodiseringcomputer, mijns inziens enigszins vaag en subjectief. Ook ondersteunt deze benadering niet het doel van dit onderzoek, namelijk een stilistische vergelijking tussen het ‘ander proza’ en het postmodern proza. Derhalve hanteer ik, net als Leech en Short, Anbeek en Fagel, in dit onderzoek een relatieve norm.

2.2 Computationale benadering van literaire genres en periodes

In *Graphs, Trees, Models: Abstract Models for Literary History* (2005) poneert Moretti een ‘nieuwe’ benadering van de literatuurgeschiedenis: *distant reading*. De term fungeert als een tegenhanger van het traditionele *close reading* en omhelst de kwantitatieve benadering van literatuur als collectief systeem, in plaats van de analyse van individuele werken. Volgens Moretti verandert hierdoor niet alleen de methode, maar ook het onderzoeksobject: de literatuurwetenschapper beoefent *distant reading* door tabellen, grafieken en modellen van meetgegevens van teksten te interpreteren, en niet de literaire werken zelf. Hiermee ondergaan de teksten ‘a process of deliberate reduction and abstraction’.⁵⁷ Door middel van *distant reading* oppert Moretti een ‘rationele’ literatuurgeschiedenis, en zet hij zich af tegen de traditionele literatuurgeschiedschrijving, omdat:

A field this large cannot be understood by stitching together separate bits of knowledge about individual cases, because it isn’t a sum of individual cases: it’s a collective system, that should be grasped as such, as a whole.⁵⁸

---

⁵⁶ Fagel, *De stijl van gewoon proza*, 183-184.

⁵⁷ Franco Moretti, *Graphs, maps, trees: Abstract Models for a Literary History* (Londen en New York 2005), 1.

⁵⁸ Moretti, *Graphs, maps, trees*, 4.

Ook Jockers (2013) stelt dat een literaire periode, of een literair genre, niet moet benaderd moet worden door individuele teksten te generaliseren, maar dat er juist moet gekeken moet worden naar ‘those elements of the specific cases that can be generalized, aggregated, and quantified’.⁵⁹ Hij gebruikt hiervoor de term ‘macroanalyse’. Daarmee verwerpt hij het traditionele *close reading* niet, in tegendeel: ‘the macroscale perspective should inform our close readings of the individual tekst by providing, if nothing else, a fuller sense of the literary-historical milieu in which a book exists’.⁶⁰

Deze benadering wordt in *Quantitative Formalism: an Experiment* (2011) van Allison et al. toegepast op taalkundige kenmerken, en meer bepaald wordt de relatie tussen literaire genres en taalkundige kenmerken onderzocht. En wat blijkt: de computer is tot op zekere hoogte in staat om literaire genres, zoals een *gothic novel* en een *bildungsroman*, van elkaar te onderscheiden. Hiervoor gebruiken Allison et al. verschillende tekstkenmerken, zoals grammaticale, semantische en retorische categorieën, woordfrequentie en interpunctietekens. Jockers concludeert naar aanleiding van dit experiment: ‘The linguistic choices that authors make are, in some notable ways, dependent upon, or entailed by, their genre choices’.⁶¹ Alhoewel ‘genre’ in het pamflet niet scherp gedefinieerd wordt, lijkt hun begrip voornamelijk gebaseerd op thematische conventies. Een historische roman, bijvoorbeeld, heeft betrekking op de inhoud van het werk, en niet op een literair-historische context: het ‘genre’ is in principe tijdloos.⁶² Toch zijn in Moretti’s overzicht van Britse literaire genres in de achttiende en negentiende eeuw enkele ‘genres’ te vinden, die wellicht eerder te classificeren zijn onder literaire stromingen, zoals ‘naturalist novel’, ‘decadent novel’ en ‘romantic farrago’.⁶³ De problematiek van dit niet-scherp gedefinieerde onderscheid wordt versterkt doordat Moretti een temporele factor toekent aan literaire genres: een genre kent volgens hem een ‘levenscyclus’ van ongeveer vijfentwintig tot dertig jaar.⁶⁴

Ook in het Nederlandse taalgebied zijn enkele pogingen gedaan om literaire genres of literaire perioden van computationeel te onderscheiden. Zo tonen Jautze et al. (2013) significante verschillen tussen *chicklit* en ‘hoge literatuur’ aan, door de syntactische complexiteit van beide genres te analyseren. Louwerse en Van Peer (2007) maken aan de hand van de mathematische techniek Latente Semantische Analyse (LSA), computationeel onderscheid tussen realistische teksten en naturalistische/modernistische teksten.

Het blijkt dus goed mogelijk om door middel van computationele technieken literaire genres of periodes van elkaar te onderscheiden. Hoe verhoudt dit zich tot het ‘ander proza’ en

---

⁵⁹ Matthew Jockers, *Macroanalysis: Digital Methods & Literary History* (Chicago 2013), 26.

⁶⁰ Jockers, *Macroanalysis*, 28.

⁶¹ Jockers, *Macroanalysis*, 104.

⁶² Maar kan natuurlijk wel *verbonden* zijn aan literaire stromingen, zoals de historische roman dat was aan de romantiek.

⁶³ Moretti, *Graphs, Trees, Maps*, 19.

⁶⁴ *Ibidem*, 24.

het postmodern proza? Ibsch geeft een uitgebreide analyse van hoe ‘de postmodernistische auteur bij voorkeur genres uit de literaire traditie herneemt en herschrijft’.⁶⁵ Als voorbeelden van dergelijke herschrijvingen noemt zij de historische roman, het sprookje en de detective. Een genreclassificatie op basis het thema is dus niet zinvol: het postmodern proza en het ‘ander proza’ zijn juist een lappendekens van verschillende herschreven ‘genres’. De temporele factor die Moretti echter toekent aan genres, kan ook toegepast worden op het ‘ander proza’ en het postmodern proza. De eerste teksten die met het ander proza geassocieerd worden, zijn geschreven aan het begin van de jaren zestig. En zoals gezegd, krijgen literaire werken pas vanaf begin jaren tachtig het etiket ‘postmodern’ toegediend. We hebben hier dus te maken met twee literaire periodes (of: stromingen) die, overeenkomstig met Moretti’s visie van genres, ongeveer vijftwintig jaar van elkaar verschillen.

De insteek van dit onderzoek is het analyseren van het ‘ander proza’ en het postmodern proza op macroniveau, om zodoende te kijken of deze twee literaire stromingen computationeel van elkaar kunnen worden onderscheiden op lexicale en syntactische tekstcomplexiteit. Daarmee poog ik niet te onderzoeken of literaire stromingen over het algemeen onderscheiden kunnen worden op basis tekstcomplexiteit, maar beperk ik mij tot twee zeer specifieke gevallen, waarbij aanwijzingen voor dit mogelijke onderscheid op tekstcomplexiteit gevonden kunnen worden in de achterliggende poëtica’s; in opvattingen over de relatie tussen taal en werkelijkheid; in de mate van bewuste ontregeling van de burgerlijke samenleving.

---

⁶⁵ Ibsch, ‘Postmoderne (on)mogelijkheden in de Nederlandse literatuur’, 357.

3 Methode

3.1 Verantwoording van het corpus

Voor de analyse van de complexiteit van het ‘ander proza’ en postmodern proza selecteer ik van elke stroming acht representatieve romans. Deze representatie is enigszins problematisch, daar zij betrekking heeft op een cognitieve constructie. Hoe representeer je een cognitieve constructie? Is het nodig, wanneer je een stroming onderzoekt, de teksten proportioneel te verdelen? Biber (1993) behandelt dit probleem op een grotere schaal, namelijk voor de verdeling van genres in een linguïstisch corpus. Hij stelt dat de teksten in een corpus niet noodzakelijk proportioneel verdeeld moeten zijn, maar dat de representativiteit van een corpus gebaseerd moet zijn op ‘the extent to which it is selected from the range of text types in the target population’.⁶⁶ Een propositionele verdeling werkt daarbij soms juist beperkend, omdat het de variatie in een corpus negeert. Biber noemt daarbij het voorbeeld van een proportioneel taalcorpus: daarin zou ongeveer 90% bestaan uit gesproken taal, terwijl juist de variatie in de overige 10% voor taalonderzoekers interessant is.

Hetzelfde principe geldt voor de selectie van mijn corpus. Hoewel de methode behoorlijk beperkt is, leert een kleine inventarisatie in Brems’ literatuurgeschiedenis dat Polet maar liefst zeventien keer in verband wordt gebracht met het ‘ander proza’, terwijl Vogelaar en Van Marissing slechts zes keer worden genoemd in relatie tot het ‘ander proza’. Vanuit dit perspectief zou Polet ongeveer drie maal zo vaak moeten worden vertegenwoordigd, terwijl het doel van dit onderzoek is om juist leesbaarheid van het ‘ander proza’ als ‘geheel’ te onderzoeken, en niet grotendeels van Polet. Derhalve selecteer ik van acht verschillende auteurs één roman. Omdat elke roman niet even lang is, selecteer ik -gebaseerd op de lengte van de kortste tekst- van elke roman de eerste 20.000 woorden.

Voor selectie van de romans maak ik gebruik van de afbakening van Vervaeck, Brems en Vitse. Als representanten van het ‘ander proza’ kies ik Van Marissing, Polet, Vogelaar, Michiels, Robberechts, Roggeman, Insingel en De Wispelaere; voor het postmodern proza zijn dit Ferron, Jongstra, Verhelst, Mutsaers, Februari, Beurskens, Brakman en Nooteboom. Ik selecteer daarbij werken die veelal verband worden gebracht met het ‘ander proza’ dan wel met het postmodern proza. Voor het ‘ander proza’ zijn dit: *De omgekeerde wereld* (1975) van Van Marissing, *De sirkelbewoners* (1970) van Polet, *Het boek alfa* (1963) van Michiels, *Aankomen in Avignon* (1970) van Robberechts, *Gedaanteverandering of 'n metaforiese muizeval* (1968) van Vogelaar, *Een tijdsverloop* (1970) van Insingel, *De axolotl* (1967) van Roggeman en *Tussen tuin en wereld* (1979) van De Wispelaere. Het postmoderne deel van het corpus bestaat uit: *Turkersvespers* (1977) van Ferron, *Het huis M.* (1993) van Jongstra, *Tongkat* (2000) van Verhelst, *Rachels Rokje* (1994) van Mutsaers, *De zonen van*

---

⁶⁶ Douglas Biber, ‘Representativeness in Corpus Design’, *Literary and Linguistic Computing* 8 (1993) 4, 243-247, 243.

het uitzicht (1994) van Februari, *O mores!* (2000) van Beurskens, *De reis van de douanier naar Bentheim* (1983) van Brakman en *Rituelen* (1980) van Cees Nooteboom. Tabel 1 geeft het totaaloverzicht van het corpus weer.

	Auteur	Titel	Jaar	Aantal woorden
Ander proza	Mark Insingel	<i>Een tijdsverloop</i>	1970	20.388
	Lidy Van Marissing	<i>De omgekeerde wereld</i>	1975	20.005
	Ivo Michiels	<i>Het boek alfa</i>	1963	20.014
	Sybren Polet	<i>De sirkelbewoners</i>	1970	20.000
	Daniel Robberechts	<i>Aankomen in Avignon</i>	1970	20.032
	Willy Roggeman	<i>De axolotl</i>	1967	20.054
	Jacq Vogelaar	<i>Gedaantevernadering of 'n metaforiese muisjval</i>	1968	20.027
	Paul de Wispelaere	<i>Tussen tuin en wereld</i>	1979	20.024
Totaal				160.544
Postmodern proza	Huib Beurskens	<i>O mores!</i>	2000	20.008
	Willem Brakman	<i>De reis van de douanier naar Bentheim</i>	1983	20.005
	Marjolein Februari	<i>De zonen van het uitzicht</i>	1994	20.000
	Louis Ferron	<i>Turkenverspers</i>	1977	20.027
	Atte Jongstra	<i>Het huis M.</i>	1993	20.022
	Charlotte Mutsaers	<i>Rachels rokje</i>	1994	20.008
	Cees Nooteboom	<i>Rituelen</i>	1980	20.003
	Peter Verhelst	<i>Tongkat</i>	2000	20.006
Totaal				160.071

Tabel 1. Specificatie van teksten in het corpus.

3.2 Stijlkenmerken

Voor de kenmerken van lexicale tekstcomplexiteit maak ik gebruik van het overzicht dat Pander Maat en Dekker (2016) bieden. Zij maken onderscheid tussen domme en slimme kenmerken van tekstcomplexiteit. Woordlengte, het aantal morfemen en het aantal samenstellingen vallen daarbij onder domme kenmerken. Het probleem met deze kenmerken is dat ze ‘slechts een kleine invloed’ hebben op de tekstcomplexiteit.⁶⁷ Desalniettemin kunnen domme kenmerken volgens Pander Maat en Dekker wel een indicator zijn van slimme kenmerken. Slimme kenmerken zijn ‘woordfrequentie, woordconcreetheid en de frequentie van persoonlijke voornaamwoorden’.⁶⁸ Woordfrequentie markeert de alledaagsheid van de woorden in een tekst, waarbij geldt: hoe alledaagser de woorden, hoe makkelijker de tekst te begrijpen is.⁶⁹ Zintuigelijke waarneembaarheid vormt het criterium bij woordconcreetheid. Woorden zijn complexer wanneer ze abstract zijn, en minder complex ze concreet zijn.⁷⁰ De frequentie van persoonlijke voornaamwoorden duidt volgens Pander Maat en Dekker op de mate waarop ‘persoonlijke

⁶⁷ Henk Pander Maat en Nick Dekker, *Lexicale genre-analyse met T-scan* (Manuscript; Universiteit Utrecht 2016) 6.

⁶⁸ Pander Maat en Dekker, *Lexicale genre-analyse met T-scan*, 22.

⁶⁹ Ibidem, 8.

⁷⁰ Ibidem, 12-13.

perspectieven' zijn toegepast. Een persoonlijke perspectief maakt een tekst gemakkelijker te lezen.⁷¹

In *Zinslengte en zinscomplexiteit* geeft Pander Maat (2016) een overzicht van de syntactische kenmerken die betrekking hebben op tekstcomplexiteit. Zinslengte, doorgaans beschouwd als indicatie voor de moeilijkheid van een tekst, blijkt niet te correleren met tekstcomplexiteit.⁷² Wel kan zinslengte, evenals woordlengte voor de lexicale complexiteit, een indicatie zijn van 'zaken die er echt toe doen'.⁷³ Pander Maat bespreekt drie complexiteitsfactoren. Ten eerste noemt hij het aantal en het type bijzinnen. Ondergeschikte deelzinnen zijn complexer dan een nevenschikte deelzinnen, omdat bij de laatste de woordvolgorde in tact blijft, en het werkgeheugen minder wordt belast: 'na een nevenschikte deelzin kan de verwerkingscyclus in principe worden afgesloten'.⁷⁴ Naast de verschillende typen bijzinnen kijkt Pander Maat ook naar meervoudige inbeddingen, waarbij bijzinnen dus ingebed zijn in andere bijzinnen. Een andere syntactische complexiteitsfactor is de propositionele dichtheid, waarbij het aantal betekenisverbanden in een zin gedeeld wordt door het aantal woorden. Hij geeft daarbij als voorbeeld de zinnen 'de man loopt naar het station', 'de man is dik' en 'het station heeft een ingang', die elk één propositie bevatten, terwijl 'de dikke man loopt naar de ingang van het station' er drie telt.⁷⁵ Teksten met een hoge propositionele dichtheid blijken moeilijker te onthouden dan teksten met een lage propositionele dichtheid.⁷⁶ De dichtheid wordt computationeel benaderd door de dichtheid van bijvoeglijke bepalingen, bijwoordelijke bepalingen en nevenschikkingen in een zin te meten.⁷⁷ De bepalingen en nevenschikkingen zijn optioneel, en functioneren dus als 'extra propositie', bovenop de kernpredicatie, bestaande uit het finiete werkwoord en zijn directe argumenten.⁷⁸ Als laatste noemt Pander Maat de lengte van syntactische afhankelijkheden in een zin. Dit betreft de afstand tussen deelzinnen die bij elkaar horen, waarbij geldt dat hoe groter de afstand, hoe complexer de zin is en hoe langzamer deze wordt gelezen.⁷⁹ In Tabel 2 worden de stijlkenmerken schematisch weergegeven.

---

⁷¹ Ibidem, 15.

⁷² Henk Pander Maat, *Zinslengte en zinscomplexiteit* (Manuscript; Universiteit Utrecht 2016), 2.

⁷³ Pander Maat, *Zinslengte en zinscomplexiteit*, 3.

⁷⁴ Ibidem, 10.

⁷⁵ Ibidem, 4.

⁷⁶ Ibidem, 4.

⁷⁷ Ibidem, 13.

⁷⁸ Ibidem, 3.

⁷⁹ Ibidem, 18.

Lexicale kenmerken	Syntactische kenmerken
Woordlengte	Aantal bijzinnen
Morfeumlengte en lengte van samenstellingen	Type bijzinnen
Woordfrequentie	Meervoudige inbeddingen
Woordconcreetheid	Dichtheid van proposities
Frequentie van persoonlijke voornaamwoorden	Lengte van syntactische afhankelijkheden

Tabel 2. Overzicht van stijlkenmerken.

3.3 Computationale analyse met T-scan

Voor de analyse van de syntactische en lexicale kenmerken die ik in de vorige paragraaf heb besproken, maak ik gebruik van T-scan. Deze analysetool is ontwikkeld door Henk Pander Maat e.a. (2016) en toont meer dan vierhonderd tekstkenmerken op woord-, zins- en tekstniveau. Door het gebruik van T-scan is het mogelijk om grote tekstfragmenten te analyseren. Daarnaast laten meerdere lexicale en syntactische kenmerken zich maar moeilijk met de hand laten meten, zoals woordfrequentie: hierbij worden alle woorden van de ingevoerde teksten vergeleken met het voorkomen ervan in een groot corpus. Het is niet alleen uitermate lastig om dit handmatig doen, maar ook uiterst tijdrovend.

4 Resultaten

Voor de statistische toetsing in dit hoofdstuk maak ik gebruik van *Univariate Analysis of Variance* (ANOVA). Middels een ANOVA kan ten eerste berekend worden of de gemiddelden van twee groepen van elkaar verschillen. Hiervoor wordt in een ANOVA gebruik gemaakt van een F-toets. Deze F-toets berekent een p-waarde, waarbij het gebruikelijk is om te stellen dat de twee groepen significant van elkaar verschillen als de p-waarde kleiner is dan .05.⁸⁰

Daarnaast kan worden berekend wat het effect van een bepaalde factor op de variantie van de data is. In dit eindwerkstuk is die factor ‘stroming’. De grootte van het effect wordt uitgedrukt in een *partial eta squared* (η^2). Wat een groot effect is, wordt doorgaans bepaald aan de hand van Cohens vuistregel. Als een bepaalde factor minder dan 9% van de variantie verklaart, is het effect klein; als dit minder is dan 25% maar groter of gelijk is aan 9%, dan spreken we van een gemiddeld effect en het effect is groot wanneer de factor meer dan 25% van de variantie verklaart.⁸¹

4.1 Lexicale kenmerken van tekstcomplexiteit

4.1.1 WOORDLENGTE EN MORFEEMLENGTE

Tabel 3 toont de gemiddelde woordlengtes. De woorden van het ‘ander proza’ tellen gemiddeld 4.68 letters; de woordlengte van het postmodern proza ligt met 4.72 letters iets hoger. Op woordlengte in morfemen verschillen het ‘ander proza’ en het postmodern proza slechts 0.01.

	Woordlengte in letters	SD*	Woordlengte in morfemen	SD	Morfeemlengte in letters	SD
Ander proza	4.68	2.75	1.35	.67	3.55	1.70
Postmodern proza	4.72	2.76	1.34	.67	3.60	1.72

Tabel 3. Gemiddelde woordlengte in letters, woordlengte in morfemen en morfeemlengte in letters. *SD = standaarddeviatie.

In Tabel 4 worden de gemiddelde woordlengtes per auteur weergegeven. De gemiddelde woordlengte van de romans in ‘ander proza’ verschilt onderling sterk. Zo kennen de romans van Roggeman, Van Marissing en Robberechts (samen met Beurskens) de langste woorden van alle zestien romans, terwijl die van Michiels, Insingel en Vogelaar gemiddeld de kortste woorden bevatten. De postmoderne romans verschillen veel minder sterk.

⁸⁰ Andy Field, *Discovering statistics using SPSS* (Derde editie; Londen, Los Angeles, New Dehli & Signapore 2009) 51.

⁸¹ Field, *Discovering statistics using SPSS*, 57.

	Auteur	Woordlengte in letters (SD)	Woordlengte in morfemen (SD)	Morfeelengte in letters (SD)
Ander proza	Mark Insingel	4.31 (2.42)	1.27 (.58)	3.44 (1.56)
	Lidy Van Marissing	4.92 (3.00)	1.41 (.73)	3.56 (1.73)
	Ivo Michiels	4.17 (2.19)	1.27 (.56)	3.49 (1.42)
	Sybrein Polet	4.71 (2.79)	1.35 (.68)	3.59 (1.75)
	Daniel Robberechts	4.89 (2.90)	1.35 (.69)	3.73 (1.91)
	Willy Roggeman	5.06 (3.00)	1.41 (.72)	3.68 (1.81)
	Jacq Vogelaar	4.39 (2.54)	1.31 (.62)	3.45 (1.73)
	Paul de Wispelaere	4.75 (2.77)	1.39 (.71)	3.51 (1.59)
Postmodern proza	Huub Beurskens	4.96 (3.06)	1.37 (.72)	3.73 (1.92)
	Willem Brakman	4.61 (2.59)	1.34 (.64)	3.52 (1.55)
	Marjolein Februari	4.87 (2.99)	1.34 (.68)	3.73 (1.95)
	Louis Ferron	4.67 (2.72)	1.34 (.66)	3.57 (1.75)
	Atte Jongstra	4.63 (2.72)	1.34 (.68)	3.53 (1.68)
	Charlotte Mutsaers	4.69 (2.70)	1.35 (.67)	3.59 (1.69)
	Cees Nooteboom	4.65 (2.59)	1.33 (.66)	3.61 (1.68)
	Peter Verhelst	4.64 (2.59)	1.35 (.68)	3.51 (1.53)

Tabel 4. Gemiddelde woordlengtes per auteur.

Dat de gemiddelde woordlengte van Vogelaar met 4.38 letters relatief laag uitvalt, is opmerkelijk te noemen. In zijn roman wordt de lengte van de woorden namelijk nadrukkelijk gemanipuleerd doordat er woorden aan elkaar worden gevoegd. Enkele voorbeelden hiervan zijn:

- (1) [...]TUSSENDESPIJLENDOORDRUKDEPALENKNAPPENENHETOUDE[...]82
- (2) [...]OPTAFELLIGTTUSSENBOEKENSTAPELSPAPIERENPORSELEINEN-
VAASWERK²NNAAKTEMAN,BEWEGINGLOOSENERGWIT[...]83
- (3) ...ISHETSTOFFELIJKOVERSCHOTGEVONDENVANVIERPERSONEN,-hoort hij nog.84

Het is niet onaannemelijk om te veronderstellen dat het gebrek aan spaties een tekst moeilijker leesbaar maakt. Desalniettemin blijken deze extreme nieuwvormingen slechts een kleine invloed op de gemiddelde woordlengte van Vogelaars tekst te hebben.

4.1.2 WOORDFREQUENTIES

Om woordfrequentie te kunnen meten, gebruikt T-scan alleen de inhoudswoorden van een tekst. Inhoudswoorden zijn adjectieven, bijwoorden, naamwoorden, namen en werkwoorden die geen hulp- of koppelwerkwoord zijn.⁸⁵ Vervolgens wordt vanuit de ingevoerde tekst per woord gemeten hoe vaak het woord voorkomt in een referentiecorpus. Een referentiecorpus is een (vaak

⁸² Jacq Firmin Vogelaar, *Gedaanteverandering of 'n metaforiese muizeval* (Amsterdam 1967), 11

⁸³ Vogelaar, *Gedaanteverandering of 'n metaforiese muizeval*, 42.

⁸⁴ Ibidem, 54.

⁸⁵ Pander Maat e.a., *Handleiding T-scan*, 19.

omvangrijk) corpus dat zich niet beperkt tot één register,⁸⁶ maar zo veel mogelijk de algemene taal vertegenwoordigt. T-scan kent twee referentiecorpora: SoNaR en Subtlex. Waar SoNaR vooral nieuwsberichten bevat, bestaat het Subtlex-corpus uit ondertitelingen van films.⁸⁷ Het Subtlex-corpus bevat dus voornamelijk uit conversatie. Volgens Pander Maat en Dekker maakt de conversationele aard van Subtlex dit corpus meer geschikt om in te schatten in hoeverre een woord alledaags is.⁸⁸ Wanneer een woord alledaags is, is de kans groter dat de lezer het woord kent. Naarmate lezers meer woorden in een tekst kennen, wordt hun begrip groter.⁸⁹ Omdat ik via woordfrequenties hoofdzakelijk wil inschatten hoe alledaags de woorden zijn, heb ik voor het Subtlex-corpus gekozen.

De woordfrequenties worden gestandaardiseerd op een logaritmische schaal. Hierbij geldt: hoe hoger die relatieve frequentie, hoe frequenter de woorden zijn. De relatieve frequenties zijn te vinden in Tabel 5. Het verschil tussen de woordfrequenties van 4.40 en 3.37 komt overeen met frequenties die ongeveer zeven procent hoger liggen. Dat is een klein verschil. De factor ‘stroming’ verklaart dan ook 0% van de variantie in woordfrequenties ($F[1,145709]=12,02$, $p<.001$, $\eta^2=.000$). Omdat namen anders verwerkt blijken te worden dan andere woorden,⁹⁰ toont T-scan ook de relatieve frequenties waarbij namen (persoonsnamen, plaatsnamen, organisatie-namen, productnamen en eventnamen⁹¹) niet meegenomen worden in de gemiddelden. Zonder namen verschillen de gemiddelden van het ‘ander proza’ en het postmodern proza niet. Op de frequentie van nominale samenstellingen verschillen het ‘ander proza’ en het postmodern proza slechts 0.03, en op de frequentie van nomina 0.01.

	Freqlog	SD	Freqlog, zonder namen	SD	Freqlog nomina	SD	Freqlog nominale samen- stellingen	SD
Ander proza	4.40	1.54	4.44	1.52	3.93	1.40	2.67	.91
Postmodern proza	4.37	1.54	4.44	1.50	3.92	1.35	2.70	.95

Tabel 5. Woordfrequentie, woordfrequentie zonder namen, woordfrequentie van naamwoorden, en woordfrequentie van samenstellingen.

Net als bij woordlengte in de vorige subparagraaf is er op het gebied van woordfrequentie bij het ‘ander proza’ veel interne variatie (zie ook Bijlage 1). Het ‘ander proza’ kent zowel de auteurs met

⁸⁶ Pander Maat en Dekker definiëren register als ‘situationeel bepaalde kenmerken van taalgebruik’. Zie: Pander Maat en Dekker, *Lexicale genre-analyse met T-scan*, 1.

⁸⁷ Pander Maat en Dekker, *Lexicale genre-analyse met T-scan*, 9.

⁸⁸ Ibidem, 10.

⁸⁹ Ibidem, 8.

⁹⁰ Pander Maat e.a., *Handleiding T-scan*, 19.

⁹¹ Pander Maat e.a., *Handleiding T-scan*, 52.

de hoogste relatieve frequenties van het gehele corpus (Michiels, Vogelaar en Insingel), evenals de auteurs met de laagste frequenties (Roggeman en Robberechts). Bovendien heeft het ‘ander proza’ een hoge standaarddeviatie. Een verklaring hiervoor kan (deels) gevonden worden in het feit dat de auteurs van het ‘ander proza’ met de laagste relatieve frequenties Vlamingen zijn, terwijl de ondertitelingen van Subtlex-corpus afkomstig zijn van een Nederlandse website.⁹²

	Freqlog	SD	Freqlog, zonder namen	SD	Freqlog nomina	SD	Freqlog nominale samen- stellingen	SD
Ander proza zonder Vlamingen	4.55	1.50	4.57	1.49	4.04	1.40	2.70	.92
Postmodern proza zonder Vlamingen	4.36	1.56	4.45	1.51	3.89	1.36	2.71	.96

Tabel 6. Woordfrequentie, woordfrequentie zonder namen, woordfrequentie van naamwoorden, en woordfrequentie van samenstellingen, waarbij het corpus louter uit Nederlandse auteurs bestaat.

Wanneer de Vlamingen niet meegenomen worden (zie Tabel 6), wordt de standaarddeviatie van het ‘ander proza’ lager en het verschil tussen het ‘ander proza’ en het postmodern proza groter. Het verschil tussen 4.55 en 4.36 komt overeen met woordfrequenties die ongeveer 53 procent hoger liggen. Dit is een aanzienlijk verschil ten opzichte van de freqlog inclusief Vlamingen, waarbij de woordfrequenties van het ‘ander proza’ ongeveer zeven procent hoger waren. Toch verklaart de stroming slechts 0.3% procent van de variantie in woordfrequenties ($F[1,99940]=313.71, p<.001, \eta^2=.003$).

Om deze resultaten nader te kunnen verklaren, heb ik van elke roman vijftig woorden geselecteerd er veel in voorkomen, maar in het referentiecensus de laagste freqlog (=1,36359) hebben. Hierbij heb ik alle namen uitgesloten. Bij het maken van de frequentielijsten bleken namelijk veel personagenamen bovenaan te staan. De frequentie van personagenamen geeft mijns inziens geen indruk van de alledaagsheid van een woord, omdat de lezer voor persoonsnamen geen referentiekennis hoeft te hebben. Zo is de zin ‘De hond heette *Apomys gracilirostris*’ gemakkelijk te begrijpen zonder kennis van knaagdieren, terwijl het object in de zin ‘Zij zag een *Apomys gracilirostris*’ zonder deze kennis ongespecificeerd blijft. Bovendien geldt dat het voor namen doorgaans ‘nogal toevallig is welke ervan in de tekst voorkomen’.⁹³ Om deze frequentielijsten inzichtelijk te maken, heb ik hiervan via *WordItOut*⁹⁴ woordwolken gegenereerd,

⁹² Emmanuel Keuleurs et al., ‘SUBTLEX-NL: A new measure for Dutch word frequency based on film subtitles’, *Behavior Research Methods* 42 (2010) 3, 643-650, 644.

⁹³ Ibidem, 20.

⁹⁴ <https://worditout.com/>

waarbij de grootte van een woord correspondeert met de frequentie van het woord in de roman. In Figuur 1 zijn de woordwolken van acht romans uit het corpus te vinden.

De complexiteit van de woorden van het ‘ander proza’ (zie de linker woordwolken) lijkt me vooral te zitten op orthografisch niveau. In veel van de woorden is een ‘k’ te vinden waar wij tegenwoordig een ‘c’ schrijven, zoals ‘kamera’, ‘direkteur’, ‘inspekteur’ en ‘bioskoop’. Andere woorden kennen een ‘s’ waar een ‘c’ hoort te staan, zoals ‘presies’, ‘sentrum’ en ‘sijfers’. Ook zijn sommige woorden meer fonetisch geschreven, zoals ‘automatics’, ‘miljeu’, ‘termostaat’, ‘fotooos’ en ‘wiekendtas’. In veel gevallen zijn deze spellingen volgens officiële spellingsnormen ‘fout’ en is het niet vreemd dat T-scan deze als infrequent markeert: T-scan weet immers moeilijk om te gaan met spelfouten.⁹⁵ Maar in enkele gevallen betreft het een oude spelling.

Van der Sijs en Willemyns (2009) beschrijven hoe de Nederlandse overheid na de Tweede Wereldoorlog afstand wilde nemen van de ‘Germaanse’ *k* en deze wilde vervangen door een ‘Romaanse’ *c*, terwijl de Vlaamse overheid de spelling juist wilde vernederlandsen. Beide overheden besloten tot een voorkeurspelling, waarbij zowel de k-variant als c-variant goed waren, maar één de voorkeur had.⁹⁶ In 1995 werd de voorkeursspelling de officiële spelling.⁹⁷

Dat de auteurs van het ‘ander proza’ niet voor de voorkeurspelling kiezen, is tekenend. Toch is het nog maar de vraag in hoeverre het frequentieverschil tussen de voorkeurspelling en de spellingsvariant daadwerkelijk het verschil in begrijpelijkheid representeert. Zo heeft ‘effekt’ een woordfrequentie van 1.36, terwijl de frequentie van ‘effect’ 4.21 is. Dat T-scan spellingsvarianten niet samenvoegt, zorgt er voor dat de resultaten enigszins gekleurd zijn, en het ‘ander proza’ wellicht een hogere relatieve frequentie moet hebben dan het in de meting heeft.

In de woordwolken van het postmodern proza zijn veel minder orthografische varianten zichtbaar. Wel zijn er veel samenstelling in de woordwolken te vinden, zoals ‘fietsenkelder’, ‘schildersverdiel’, ‘ruilverkavelingswegen’, ‘hondentrommeltje’ en ‘schemerlamp’. Andere infrequente woorden zijn Griekse of Latijnse leenwoorden, zoals ‘contemplatie’, ‘miasmatisch’, ‘ecphrasis’ en ‘iconoclast’. Tot slot zijn er enkele namen te zien die niet door de *Named Entity Recognition* als zodanig herkend zijn. Voorbeelden hiervan zijn ‘Leimschaatse’, ‘Warande’ en ‘Zenobius’.

---

⁹⁵ Pander Maat e.a., *Handleiding T-scan*, 6.

⁹⁶ Nicoline van der Sijs en Roland Willemyns, *Het verhaal van het Nederlands. Een geschiedenis van twaalf eeuwen* (Amsterdam 2009), 325-326

⁹⁷ Van der Sijs en Willemyns, *Het verhaal van het Nederlands*, 328.

Figuur 1. Woordwolken van woorden die in de roman veel voorkomen, maar niet in het referentiecorpus. Links staat het ‘ander proza’; rechts het postmodern proza.

4.1.3 WOORDCONCREETHEID

T-scan kent drie klassen van concreetheid: strikt-concrete woorden, ruim-concrete woorden en abstracte woorden. In navolging van Pander Maat en Dekker kijk ik naar de concreetheid van nomina en adjectieven. De concreetheid wordt in T-scan gemeten in proporties. Een proportie is een deling waarbij het aantal van een bepaald verschijnsel gedeeld wordt door de totale referentiegroep.⁹⁸ Zo wordt de proportie van strikt-concrete nomina bepaald door dit aantal te delen door het totale aantal nomina. In Tabel 7 zijn de proporties van de strikt-concrete en ruim-concrete nomina te vinden. Naast de proporties is ook de dichtheid van abstracte nominalisaties weergegeven. Een dichtheid standaardiseert de frequentie van de observatie op duizend woorden.⁹⁹ T-scan selecteert alleen nominalisaties die de tekst abstracter maken.¹⁰⁰ Hierdoor kennen abstracte nominalisaties in T-scan geen referentiegroep en kunnen er dus geen proporties worden weergegeven.

	Proportie strikt concrete nomina	SD	Proportie ruim concrete nomina	SD	Dichtheid abstracte nomina- lisaties	SD	Proportie strikt concrete adjectieven	SD	Proportie ruim concrete adjectieven	SD
Ander proza	.38	.48	.51	.50	28	78	.15	.36	.25	.43
Postmodern proza	.39	.49	.50	.50	20	64	.15	36	.25	.43

Tabel 7. Proportie strikt en ruim concrete nomina, dichtheid abstracte nominalisaties en proportie van strik en ruim concrete adjectieven.

De verschillen tussen het ‘ander proza’ en het postmodern proza in woordconcreetheid zijn klein. Zowel in de proportie van strikt-concrete naamwoorden als in die van ruim-concrete naamwoorden verschillen het ‘ander proza’ en het postmodern proza slechts 0.01. De gemiddelden van de proporties van strikt-concrete en ruim-concrete adjectieven zijn zelfs exact gelijk aan elkaar. Het grootste verschil, hoewel beperkt, vinden we in de dichtheid van abstracte nominalisaties. Per duizend woorden telt het ‘ander proza’ gemiddeld acht meer abstracte nominalisaties. Het stromingseffect in abstracte nominalisaties is 0.3% ($F[1,16305]=47.96$, $p<.001$, $\eta^2=.003$). (4) en (5) zijn voorbeelden van zinnen met een hoge nominalisatiedichtheid, waarbij de nominalisaties die T-scan als zodanig herkend dikgedrukt zijn.

⁹⁸ Pander Maat e.a., *Handleiding T-scan*, 15.

⁹⁹ Ibidem, 15.

¹⁰⁰ Ibidem, 68.

- (4) Katharsis? **Intoxicatie?** **Verstarring?** **Vermoeidheid?** Geen leegte, geen *vervulling*, geen verlangen, weinig vrees. Geen **verveling**.¹⁰¹
- (5) / De behoefte aan grotere **rationalisatie** en **organisatie**, aan objectieve **meting** van het arbeidsvolume is steeds sterker geworden.¹⁰²

4.1.4 FREQUENTIE VAN PERSOONLIJKE VOORNAAMWOORDEN

Tabel 8 toont de dichtheden van de persoonlijke voornaamwoorden. Hierbij zijn de gemiddelden en de standaarddeviaties niet per woord berekend, maar per zin. Het postmodern proza kent meer persoonlijke voornaamwoorden in de eerste en tweede persoon. Het ‘ander proza’ kent meer persoonlijk voornaamwoorden in de derde persoon. We vinden het grootste stromingseffect in de dichtheid van persoonlijke voornaamwoorden in de derde persoon: daar verklaart ‘stroming’ 0.5% van de variantie ($F[1,16305]=78,92$, $p<.001$, $\eta^2=.005$).

	Dichtheid pers. vnw 1e persoon	SD	Dichtheid pers. vnw 2de persoon	SD	Dichtheid pers. vnw 3de persoon	SD	Dichtheid pers. vnw algemeen	SD
Ander proza	34	69	11	41	50	78	94	104
Postmodern proza	42	80	16	52	38	69	97	107

Tabel 8. Dichtheid persoonlijke voornaamwoorden eerste persoon, tweede persoon, derde persoon en algemeen.

In de dichtheid van alle persoonlijk voornaamwoorden is echter geen stromingseffect zichtbaar ($F[1,16305]=2,93$, $p>.10$, $\eta^2=.000$). De verschillen tussen het ‘ander proza’ en het postmodern proza in de eerste, tweede en derde persoon lijken voornamelijk de verschillen in de vertelperspectieven van de romans te indiceren. Het is niet onaannemelijk dat een roman die geschreven is in de eerste persoon ook daadwerkelijk meer persoonlijke voornaamwoorden in de eerste persoon kent.

4.2 Syntactische kenmerken van tekstcomplexiteit

Om de syntactische kenmerken van tekstcomplexiteit te kunnen analyseren, moeten eerst de zinnen van het corpus computationeel ontleed worden. Dit gebeurt in T-scan aan de hand van Alpino. Alpino is ontwikkeld door Bouma et al. (2001) en ontleedt gemiddeld negentig procent van de zinnen nauwkeurig.¹⁰³ Omdat de keuzemogelijkheden toenemen naarmate een zin langer

¹⁰¹ Willy Roggeman, *De axolotl* (Den Haag en Rotterdam 1967) 90.

¹⁰² Lidy van Marissing, *De omgekeerde wereld. Leesboek voor de middengroepen* (Amsterdam 1975) 26.

¹⁰³ Berthold van Maris, ‘Watson is ook een kei in taal’, *NRC Next*, 16 februari 2011.

wordt, werkt Alpino beter met korte zinnen.¹⁰⁴ Het komt ook voor dat Alpino een zin niet kan analyseren. Tabel 9 toont het aantal zinnen, het aantal woorden en de gemiddelde zinslengte van de originele tekstbestanden en van de door Alpino ontlede zinnen.

	Auteur	Tekstbestand			Ontlede zinnen			%Alpino resultaat in woorden
		Aantal woorden	Zinnen	Zinslengte in woorden	Aantal woorden	Zinnen	Zinslengte in woorden	
Ander proza	Insingel	20388	313	65.14	15277	293	52.14	75%
	Van Marissing	20005	1245	16.07	19853	1239	16.02	99%
	Michiels	20014	390	51.32	12208	373	32.73	61%
	Polet	20000	1023	19.55	19585	1020	19.20	98%
	Robberechts	20032	638	31.40	18265	630	28.99	92%
	Roggeman	20054	1495	13.41	19919	1491	13.36	99%
	Vogelaar	20027	215	93.15	6767	186	36.38	34%
	De Wispelaere	20024	841	23.81	19408	835	23.24	97%
Totaal		160544	6160		131282	6067		
Gemiddeld (SD)		20068 (130)	770 (485)	39.23 (28.31)	16410 (4760)	758 (471)	27.75 (12.72)	82%
Postmodern proza	Beurskens	20008	1248	16.03	19872	1245	15.96	99%
	Brakman	20005	728	27.47	19872	723	27.49	99%
	Februari	20000	1014	19.72	19782	1012	19.55	99%
	Ferron	20027	1420	14.10	19986	1409	14.18	99%
	Jongstra	20022	1337	14.98	19968	1332	14.99	99%
	Mutsaers	20008	1495	13.38	19512	1487	13.12	98%
	Nootboom	20003	1061	18.85	19517	1053	18.53	98%
	Verhelst	20006	1980	10.10	19982	1979	10.09	99%
Totaal		160079	10283		158491	10240		
Gemiddeld (SD)		20009 (10)	1285 (404)	16.83 (5.27)	19811 (196)	1280 (375)	16.74 (5.26)	99%

Tabel 9. Verschil in tekstgrootte van het tekstbestand en van de ontlede zinnen.

Het is Alpino niet gelukt om alle zinnen van het corpus te ontleden: van het ‘ander proza’ zijn 93 zinnen niet ontleed; van het postmodern proza 43 zinnen. Dit verschil is groter wanneer we het aantal woorden van de originele tekstbestanden met de ontlede zinnen vergelijken: van het ‘ander proza’ is slechts 82% van de tekst ontleed; van het postmodern proza 99% procent. Het laagste percentage is te vinden bij Vogelaar. Daar heeft Alpino is slechts 34% van de tekst kunnen analyseren. Bij het ‘ander proza’ heeft dit ook effect op de gemiddelde zinslengte: die is na invoer ongeveer elf woorden lager. Voorbeelden van zinnen van het postmodern proza die niet door Alpino geanalyseerd kunnen worden zijn:

¹⁰⁴ Van Maris, ‘Watson is ook een kei in taal’.

- (6) Alleen de wind zelf was in staat zijn adem te jagen door pijpen die er eeuwen over hadden gedaan om zichzelf te vormen.¹⁰⁵
- (7) Hoe de textuur van dat rokje waarvan hij zelf het middelpunt is, in levende plooiën om hem heen hangt, cirkelt, zwiert, golft, laait, wappert, opkruipt, straalt, rimpelt, ruist, danst, krult, ademt, ritselt, stroomt, scharniert, siddert, zwaait, knipoogt, steigert of valt, hoe al die plooiën zich voortdurend vertakken, verspringen of in elkaar opgaan en hoe je af en toe een glimp opvangt van wat zich eenzaam en verstolen afspeelt daar tussen of zelfs daar onder, dat is het enige wat telt.¹⁰⁶

Het is enigszins suggestief is om te achterhalen waarom een computer een zin niet kan analyseren. In zin (6) is er mijns inziens vooral structurele complexiteit te zien: de relatief korte zin kent drie ingebedde bijzinnen, waarvan één finiete bijzin en twee infinitiefcomplementen. In zin (7) is een eenentwintigledige opsomming te vinden. Dit blijkt problemen op te leveren, daar de zin zonder deze opsomming wel ontleed kan worden.¹⁰⁷ Volgens Van Boven en Dorlein (2013) wordt de opsomming in postmodern proza ‘gebruikt om uit te drukken dat elke conceptuele en talige systematiek willekeurig is en op geen enkele manier een zinvolle ordening van de werkelijkheid kan representeren’.¹⁰⁸ Dit lijkt ook hier het geval te zijn. In eerste instantie geven de werkwoorden in de opsomming een indicatie van de bewegingen van de textuur van het rokje, maar deze lezing wordt problematisch vanaf ‘straalt’. Wat is een stralende textuur? Wat is een dansende textuur? En bovenal: wat is een knipogende textuur? De ‘conceptuele en talige’ systematiek lijkt verloren. Zin (7) is een uitstekend voorbeeld van een opsomming waarin, in termen van Jakobson, de ‘poëtische functie’ centraal staat. Het gevolg is echter wel dat de zin voor de computer ‘onleesbaar’ wordt.

De zinnen van het ‘ander proza’ die Alpino niet kan ontleden, zijn doorgaans van een andere aard:

- (8) Het is alsof Al hem lekker wil praten 't goedpraat dat het eigenlijk minder is uitgevallen dan hij had voorgespiegeld, misschien dat zijn entoesiaste woorden de kamer groter maken 't bed zachter en Clemens bereidwilliger, - even stilte - Al wrijft in z'n nek, hij staat midden in de kamer en Clemens weet niet of hij tussen hem en de deur moet blijven staan of om hem heen zal lopen naar 't raam (als hij dat toelaat) (waarom praatie nou over eten waarom kijktie naar m'n broek/waarom kauwtie op z'n vinger) Al heeft van de zolder 'n kistje gehaald om'n kookplaatje op te zetten en is

¹⁰⁵ Peter Verhelst, *Tongkat* (Twaalfde druk; Amsterdam 2014), hoofdstuk 1.

¹⁰⁶ Charlotte Mutsaers, *Rachels Rokje* (Amsterdam 2009) EPUB-uitgave, hoofdstuk 1.

¹⁰⁷ Zie ook: <http://www.let.rug.nl/vannoord/bin/alpino>

¹⁰⁸ Erica van Boven en Gillis Dorleijn, *Literair mechaniek: inleiding tot analyse van verhalen en gedichten* (Amsterdam 2013) 266.

nu druk bezig met 'n pannetje en 'n pakje boter - als hij denkt dat Clemens niet kijkt, houdt hij stil om te zien wat hij doet, Clemens doet alsof hij het niet merkt, hij laat het bed meer en probeert of de poten stevig staan – nou hoe bevalt ie het bed - het klinkt bijna als 'n bevel, en Clemens gaat er opzitten en wipt iets op, de handen onder z'n billen - 't veert goed - dat zou ik ook zeggen, 't lijkt me 'n prima bed, schuimrubber is 't, daar krijg je niet zoon kuil in als met kapok, 't is ook veel gezonder, en dan nu 't ei, ja koken heb ik wel vaker zelf moeten doen - in 't leger ?¹⁰⁹

Naast de lengte van de zin (225 woorden), valt ook de stijl op. De stijl doet sterk denken aan een *stream of consciousness*. Volgens Van Boven en Dorleijn (2013) kenmerkt deze schrijfrant zich door 'deviaties op morfologisch en vooral syntactisch niveau', en meer specifiek door 'de vergaande inbreuken op de syntaxis, de associatieve overgangen en de ontbrekende of afwijkende interpunctie'.¹¹⁰ Dit is ook te zien in (8). Zo wordt 'praten' veranderd in 'goedpraten', maar blijven beide woorden staan, wordt de twijfel van Clemens abrupt onderbroken door drie vragen zonder vraagteken, en ontstaat er aan het eind een dialoog zonder enkele aankondiging of typografische markering. Het interessante aan deze 'gedachtestroom' is dat de zin geschreven is vanuit de derde persoon, gegeven dat beide personages in deze zin expliciet als handelend subject worden genoemd. Maar omdat de zin vormgegeven is als een gedachtestroom, vloeien de indirecte rede, de directe rede en de *erlebte Rede* in elkaar over zonder dat daartussen duidelijk onderscheid valt te maken. Het etiket *stream of consciousness*, dat een coherente theorie biedt voor ogenschijnlijk incoherente teksten, is uiteindelijk ook niet toepasbaar op deze zin, daar het hier niet één *consciousness* betreft, maar meerdere *consciousnesses*, die onafscheidbaar in elkaar vervlochten zijn.

Het is niet onaannemelijk om te veronderstellen dat zinnen die Alpino niet heeft kunnen ontleden, syntactisch complex zijn. Dat het 'ander proza' aanzienlijk meer niet-ontlede zinnen kent dan het postmodern proza, betekent twee dingen. Enerzijds zullen de resultaten die in de hierop volgende paragrafen gepresenteerd worden enigszins gekleurd zijn, daar zij de syntactische complexiteit van het 'ander proza' niet volledig representeren, maar louter die van de zinnen die de computer ook daadwerkelijk kan ontleden. Anderzijds zijn de percentages uit Tabel 8 reeds een indicatie van de complexiteit van beide stromingen: dat Alpino minder zinnen van het 'ander proza' heeft kunnen ontleden, suggereert al dat de zinnen complexer zijn dan die van het postmodern proza.

Zoals te zien is in (7) en (8), kunnen (onconventionele) literaire technieken botsen met het computationeel ontleden van zinnen. In wat volgt zal ik hier verder op ingaan, waarbij

---

¹⁰⁹ Vogelaar, *Gedaanteverandering of 'n metaforiese muiszeval*, 59.

¹¹⁰ Erica van Boven en Gillis Dorleijn, *Literair mechaniek*, 266.

speciale aandacht uitgaat naar de zinnen die Alpino wel heeft kunnen ontleden. Meer specifiek bespreek ik drie problemen: leestekens, onafgemaakte zinnen en apokoinou's.

Een zin wordt 'normaliter gemarkeerd door een hoofdletter aan het begin en een punt, vraagteken of uitroepeten aan het einde'.¹¹¹ T-scan ziet puntkomma's ook als een zinseinde.¹¹² In meerdere werken van het 'ander proza' wordt deze definitie van een 'zin' echter geproblematiseerd. Zo stelt Insingel: 'ik kwel mezelf, een middel, een punt, ik zoek een punt, hij is op duizend tegelijk is hij nergens kan ik hem vasthouden is zinloos, denk ik'.¹¹³ De punt is 'zinloos' en daarom is dit leesteken slechts 174 keer in zijn tekst te vinden, waarvan het meerendeel een afkorting is. Omdat Insingel nauwelijks punten gebruikt, construeert hij alternatieve zinseindes:

- (9) Ik ben vaak in gedachten (dromend (om altijd) in een vreemde wereld-stad), mijn glas, mijn gezicht, haar gezicht en haar arm, het was erg duidelijk, Het is erg duidelijk, zei ze; de hele tijd gasten in en uit, trokken de knop naar zich toe, de deur sloeg terug, mijn glas, mijn gezicht, haar gezicht en haar arm heel precies (én) vertekend weerspiegeld, een hand, Het is niet aan te zien, zei ze; ze schrijft Hij heeft me voorgesteld (Hij heeft me voorstellen gedaan);¹¹⁴

De opmerking 'Het is erg duidelijk' wordt in deze zin gemarkeerd door een hoofdletter na de komma. Hetzelfde geldt voor 'Het is niet aan te zien' en 'Hij heeft me voorgesteld'. Verder gebruikt Insingel puntkomma's in plaats van punten. Omdat T-scan puntkomma's als zinseindes markeert, levert dat geen problemen op voor de splitsing van zinnen, maar omdat de punt stelselmatig ontdaan wordt van haar oorspronkelijke functie, treedt hier een typografische deviatie op die computationeel niet zichtbaar is.

Een ander voorbeeld van typografische deviatie in het 'ander proza' is het gebruik van de schuine streep:

- (10) De typische schoollucht die zijn neusgaten binnendrong: geur van geslepen potloden, al werden er weinig potloden meer gebruikt / meest kogelpennen / slecht handschrift, bijna niet te lezen soms/schrijfmachines verplicht stellen zou beter zijn / zweetlucht van sterk transpirerende pubers / afscheiding op onderbroeken/ afgewerkte adem.¹¹⁵

---

¹¹¹ E-ANS, 19.1.1.

¹¹² Pander Maat, Henk e.a., *Handleiding T-scan* (versie 1 februari 2016), beschikbaar via <https://github.com/proycon/tscan>, 6.

¹¹³ Mark Insingel, *Een tijdsverloop* (Amsterdam 1970), 17.

¹¹⁴ Insingel, *Een tijdsverloop*, 50.

¹¹⁵ Sybren Polet, *De sirkelbewoners. Een model* (Amsterdam 1975) 12.

- (11) Nu flink roeren / met een knuppel bijvoorbeeld / Niet het ijs vergeten en een paar druppels van de wereldberoemde saus Wij verdedigen de christelijke beschaving / Valt deze cocktail bitter uit? Dat went wel!¹¹⁶
- (12) zo benje er nog / wat zit je daar / had je nergens naar toe kunnen gaan, alsof hij zich opeens iets herinnert [...]¹¹⁷
- (13) Ik had al niet meer kunnen uitstappen, toen stuk voor stuk achter mijn stoel gelegd/ geschoven/gestopt,¹¹⁸

De functie van de schuine streep lijkt alles behalve eenduidig. In (10) markeert zij eerst de associatieve overgangen van het onderwerp ‘potloden’, maar na ‘schrijfmachines verplicht stellen zou beter zijn’ verwijzen de zinsdelen tussen de schuine strepen weer naar de typische schoollucht. In (11) en (12) lijkt de schuine streep zinseindes aan te duiden, terwijl zij in (13) alternatieve werkwoorden scheidt. *OnzeTaal* geeft zeven verschillende manieren waarop de schuine streep gebruikt kan worden. Naast breuken, afkortingen, internetadressen en geregeindes van gedichten wordt een schuine streep vaak gebruikt om een keuzemogelijkheid aan te geven.¹¹⁹ Deze keuzemogelijkheid zien we in (11). In de andere voorbeelden wordt het leesteken onconventioneel gebruikt. Daarnaast kent zij verschillende functies. Dit levert problemen met het computationeel splitsen van zinnen. Zo is ‘Nu flink roeren / met een knuppel bijvoorbeeld / Niet het ijs vergeten’ in (11) volgens Alpino het syntactische equivalent van ‘Nu flink roeren. Met een knuppel bijvoorbeeld niet het ijs vergeten’. Over die interpretatie valt te twisten. De hoofdletter van ‘Niet’ lijkt namelijk een nieuwe zin te markeren. ‘Nu flink roeren, met een knuppel bijvoorbeeld. Niet het ijs vergeten’ als syntactisch equivalent is mijns inziens meer plausibel.

Naast onconventionele leestekens vinden we in het ‘ander proza’ ook onafgemaakte zinnen. Zo zegt Van Marissing: ‘ze afmaken? dat zou betekenen dat ik ze afmaakte, mijn zinnen/’.¹²⁰ Voorbeelden van onafgemaakte zinnen zijn:

- (14) en met geen ander gevoel (wens, wil?) dan te willen, te voelen, te worden: wát deed er voorlopig niet toe... daarna...¹²¹
- (15) Maar aangezien de liefde van de man door zijn maag gaat, moest zij eerst de speekselklieren...¹²²

¹¹⁶ Van Marissing, *De omgekeerde wereld*, 90.

¹¹⁷ Vogelaar, *Gedaanteverandering of 'n metaforiese muiszeval*, 102.

¹¹⁸ Insingel, *Een tijdsverloop*, 47.

¹¹⁹ OnzeTaal, ‘Schuine streep en backslash’, <https://onzetaal.nl/taaladvies/schuine-streep-en-backslash> (16 januari 2017).

¹²⁰ Van Marissing, *De omgekeerde wereld*, 45.

¹²¹ Polet, *De sirkelbewoners*, 8.

¹²² Roggeman, *De axolotl*, 24.

- (16) Ik heb een vrouw waarvan ik (waaraan ik), ze schrijft dat ze over drie dagen;¹²³
- (17) Ik reed snel over de schaduwen van de bomen wuifden regelmatig zwenkte ik langs zondagse fietsers, op de autosnelweg zou ik,- aan een wegversperring rechtsomkeert;¹²⁴

Waar de zinsafbreking in (14) en (15) nog gemarkeerd wordt door de conventionele drie punten, ontbreekt deze conventie in (16) en (17). Het spreekt tamelijk voor zich dat onafgemaakte zinnen doorgaans moeilijker zijn dan afgemaakte zinnen. Maar ook deze literaire techniek is niet zichtbaar wanneer je de zinnen computationeel ontleedt, aangezien Alpino de zinnen niet poogt te begrijpen, maar functies toekent aan verschillende zinsdelen en woorden. Als een zin niet afgemaakt wordt, probeert Alpino zo goed als het kan deze functies aan de zin toe te kennen. Een zin wordt dus niet gemarkeerd als ‘onvolledig’.

Voorbeeld (17) bevat niet alleen een onafgemaakte zin, maar ook twee apokoinou’s: de deelzinnen ‘ik reed snel over de schaduwen van de bomen’ en ‘de bomen wuifden regelmatig’ delen de woordgroep ‘de bomen’; ‘de bomen wuifden regelmatig’ deelt ‘regelmatig’ met ‘regelmatig zwenkte ik langs zondagse fietsers’. Dit stijlfiguur is veelvuldig bij Insingel te vinden. Vergelijk de volgende voorbeelden, waarbij de gedeelde woorden gecursiveerd zijn:

- (18) Ze ging *vlak voor me* stond de enige nog lege fauteuil tussen verschillende jonge mannen [...]¹²⁵
- (19) [...] hij praatte *voortdurend* keek hij langs me heen naar voorbijgangers [...]¹²⁶
- (20) De verwachtingen gaan over (worden opgenomen, verdwijnen) in een blik, een geheimzinnige (langzaam cirkelende) wordt witter naar *het middelpunt* is *wit* bestaat niet [...]¹²⁷

Het problematische aan apokoinou’s is dat ze niet op één manier te ontleden zijn. In zin (20) is het ‘het middelpunt’ enerzijds onderdeel van het voorzetselconstituent ‘naar het middelpunt’ en anderzijds het onderwerp van ‘het middelpunt is wit’. Wit is enerzijds een predicatief bijvoeglijk naamwoord in ‘het middelpunt is wit’ en anderzijds het tot zelfstandig naamwoord verworpen subject in de zin ‘wit bestaat niet’.

De drie problemen die hier zijn besproken, tonen aan dat de syntactische complexiteit van het ‘ander proza’ niet volledig te vatten is in formeel taalkundige kenmerken, maar ook berust op literaire conventies en technieken. Dit betekent echter niet dat de resultaten van de

¹²³ Insingel, *Een tijdsverloop*, 51.

¹²⁴ Ibidem, 10.

¹²⁵ Insingel, *Een tijdsverloop*, 12.

¹²⁶ Ibidem, 16.

¹²⁷ Ibidem, 17.

computationeel-taalkundige benadering die hieronder gepresenteerd worden, invalide zijn. Eerder fungeert deze bespreking als een uitbreiding van deze resultaten. Het is een uitbreiding die mijns inziens noodzakelijk is, omdat we hier niet te maken hebben met zakelijke teksten, maar met (onconventionele) literaire teksten.

4.2.1 ZINSLENGTES

Tot dusver heb ik de gemiddelde zinslengte benaderd door het totale gemiddelde van de gemiddelden van de verschillende teksten te berekenen. Je kan ook de zinslengte berekenen aan de hand het gemiddelde van alle zinnen. Zodoende is het ook mogelijk om een antwoord te geven op de vraag: ‘hoe groot is de kans op zinslengte x , wanneer het een zin uit stroming y betreft?’ Tabel 10 toont de gemiddelde (deel)zinslengtes van het ‘ander proza’ en het postmodern proza. Overeenkomstig met eerdere bevindingen, zijn de zinnen van het ‘ander proza’ gemiddeld langer. Dit geldt ook voor de deelzinslengte. Het stromingsverschil is echter klein: de factor ‘stroming’ verklaart 2.3% van de variantie in zinslengte ($F[1,16335] = 379.78, p < .001, \eta^2 = .023$). Voor de deelzinslengte is dit 0.4% ($F[1,16335] = 70.33, p < .001, \eta^2 = .004$). Het grootste stromingsverschil is te vinden in de zinslengte van samengestelde zinnen ($F[1,8150] = 358.86, p < .001, \eta^2 = .042$). Voor enkelvoudige zinnen is dit verschil aanzienlijk kleiner ($F[1,5875] = 57.10, p < .001, \eta^2 = .010$).

	Alle zinnen		Enkelvoudige zinnen	Samengestelde zinnen		Eerste 186 zinnen	
	Woorden per zin (SD)	Woorden per deelzin (SD)	Woorden per zin (SD)	Woorden per zin (SD)	Woorden per deelzin (SD)	Woorden per zin (SD)	Woorden per deelzin (SD)
Ander proza	21.61 (26.80)	8.73 (6.08)	10.47 (7.50)	33.28 (32.34)	8.51 (4.37)	27.39 (34.72)	8.62 (5.81)
Postmodern proza	15.45 (13.48)	8.00 (4.81)	9.16 (5.66)	23.36 (14.715)	8.06 (3.53)	17.54 (15.61)	8.14 (4.75)

Tabel 10. (Deel)zinslengte van alle zinnen en van de eerste 186 zinnen.

Aan deze benadering van zinslengte kleven twee nadelen. Enerzijds wegen auteurs waarvan minder zinnen zijn ontleed minder zwaar op het gemiddelde. Anderzijds wegen auteurs met korte zinnen juist zwaarder op het gemiddelde. Om te analyseren in welke mate dit de gemiddelde zinslengte beïnvloedt, heb ik ook de gemiddelde (deel)zinslengte berekend van de eerste 186 zinnen, waarbij alle auteurs dus evenveel zinnen kennen. Zoals Tabel 10 laat zien, stijgt de gemiddelde zinslengte van het ‘ander proza’ met ongeveer zes woorden. Die van het postmodern proza stijgt met ongeveer twee. Het stromingsverschil is gestegen van 2.3% naar 3.2% ($F[1,3006]$

= 100.73, $p < .001$, $\eta^2 = .032$). De deelzinslengte is van het ‘ander proza’ daarentegen met 0.11 woorden afgenomen, terwijl die van het postmodern proza met 0.14 is gestegen. Het stromingsverschil in deelzinslengte is bovendien gedaald van 0.4% naar 0.2% ($F[1,3006] = 5.92$, $p < .05$, $\eta^2 = .002$).

4.2.2 AANTAL EN TYPE BIJZINNEN

Tabel 11 toont de frequenties van de verschillende typen bijzinnen per zin, alsmede het gemiddelde aantal bijzinnen en het aantal meervoudige inbeddingen per zin. Op alle kenmerken scoort het ‘ander proza’ gemiddeld hoger dan het postmodern proza. De factor ‘stroming’ blijkt een significante voorspeller, maar slechts 0.4% van de variantie in bijzinnen kan verklaard worden door de stroming ($F[1, 16335] = 70,33$, $p < .001$, $\eta^2 = .004$). Als we vervolgens kijken naar de verschillende typen bijzinnen, blijkt het verschil in betrekkelijke bijzinnen het grootst. Het stromingsverschil in betrekkelijke bijzinnen is even groot als dat tussen bijzinnen ($F[1,16335]=61.1$, $p < .001$, $\eta^2 = .004$).

	Bijzin per zin	SD	Betrekkelijke bijzin per zin	SD	Bijw. bijzin per zin	SD	Compl. bijzin per zin	SD
Ander proza	1.00	1.62	.27	.70	.26	.64	.26	.68
Postmodern proza	.81	1.24	.20	.54	.22	.53	.22	.58

Tabel 11. Stromingsgemiddelden van de frequentie van verschillende typen bijzinnen en bijzinnen in het algemeen.

Dit geldt niet voor de bijwoordelijke bijzinnen: daar verklaart de factor ‘stroming’ slecht 0.1% van variantie ($F[1,16335]=23.1$, $p < .001$, $\eta^2 = .001$). Het verschil in het gebruik van bijzinnen is dus grotendeels afhankelijk van het gebruik van betrekkelijke bijzinnen. Vooral Michiels gebruikt veel betrekkelijke bijzinnen: per zin gebruikt hij er 0.64 (zie ook Bijlage 2). Zin (21) kent bijvoorbeeld zes betrekkelijke bijzinnen, gemarkeerd met een cijfer.

- (21) Vele uren bleef hij zo zitten, incengedoken op de kar [1] die eens op een middag van hem was geweest en in de stallen reilde de zweep [2] die ook die andere middag van hem was geweest toen hij met zijn buik tegen de sporten van de ladder stond gedrukt en rukte aan het been en lachte om de koster [3] die in het luik zat te huilen en misschien waren het niet eens uren [4] die aldus voorbij gingen maar minuten [5] die kwartieren waren en kwartieren [6] die uren schenen en nooit meer zou hij het lachende jongetje met de zweep zijn dat ju!

Eén bijzin maakt een zin echter ‘nog niet moeilijk’, stelt Pander Maat.¹²⁸ In Tabel 12 staan daarom de frequenties van complexere bijzinsconstructies. Naast de frequentie van finiete bijzinnen staat het percentage van zinnen met minimaal één finiete meervoudige inbedding, gemeten op het totale aantal zinnen. Bij een meervoudige inbedding valt een bijzin onder een andere bijzin. Dit kan meerdere graden hebben: bij een inbedding van twee graden is de ingebedde bijzin bijvoorbeeld ingebed in een andere ingebedde bijzin. Zo kent (22) een viervoudige finiete inbedding.

- (22) Het schijnt voor te komen dat toehoorders gaan zitten turven hoe vaak een spreker de bril opzet en afneemt, wat verhindert dat zij het gesprokene tot zich laten doordringen.¹²⁹

Ook infinitiefcomplementen, zoals ‘te komen’ in (22) maken een zin complexer. Daarnaast wordt in Tabel 12 ook het percentage zinnen met minimaal één infinitiefzin en één meervoudige inbedding weergegeven.

	Finiete bijzin per zin (SD)	Zinnen met minimaal 1 finiete meervoudige inbedding	Infinitief- complementen per zin (SD)	Zinnen met 1 infinitiefzin en 1 meervoudige fin. inbedding
Ander proza	.80 (1.39)	7.3%	.20 (.55)	2.2%
Postmodern proza	.63 (1.07)	6.2%	.17 (.46)	1.5%

Tabel 12. Proporties en percentage van complexere zinsconstructies.

Alhoewel het ‘ander proza’ wederom op alle kenmerken hoger scoort dan het postmodern proza, zijn de verschillen klein. 7.2% van de zinnen van het ‘ander proza’ kent minimaal één meervoudige finiete inbedding. Bij het postmodern proza ligt dit aantal met 6.2% van de zinnen iets lager. Van beide stromingen kent slechts ongeveer één op de vijftig zinnen een infinitiefzin met minimaal één finiete meervoudige inbedding.

4.2.3 AANTAL PROPOSITIES

Proposities zijn alle betekenisverbanden in een zin. Ik benader het aantal proposities op twee manieren. Ten eerste meet ik het aantal proposities per deelzin. Ten tweede geef ik de proportionele dichtheid, waarbij het aantal proposities gedeeld wordt door het totale aantal woorden. Het tweede geeft een indruk van de concentratie van informatie in een tekst.

¹²⁸ Pander Maat, *Zinslengte en zinscomplexiteit*, 11.

¹²⁹ Van Marissing, *De omgekeerde wereld*, 83.

Omdat een hoofdzin altijd bestaat uit één kernpredicatie, zijn vooral de extra proposities van belang om de complexiteit van een zin te kunnen bepalen. Deze extra proposities meet T-scan door het aantal bijvoeglijke en bijwoordelijke bepalingen en nevenschikkingen bij elkaar op te tellen. Voordat ik het aantal proposities behandel, is het interessant om eerst naar de frequentie van bijvoeglijke en bijwoordelijke bepalingen te kijken, omdat zij het grootste deel van de extra proposities uitmaken. Daarbij maak ik onderscheid tussen enkelvoudige en samengestelde zinnen, omdat enkelvoudige zinnen veel langer blijken te zijn dan de deelzinnen in samengestelde zinnen.¹³⁰

	Enkelvoudige zinnen				Samengestelde zinnen			
	Gem. aantal bwb per zin (SD)	Zinnen met >2 bwb	Gem. aantal bwb per zin (SD)	Zinnen met >2 bwb	Gem. aantal bwb per deelzin (SD)	Zinnen met >2 bwb	Gem. aantal bwb per deelzin (SD)	Zinnen met >2 bwb
Ander proza (N=2010/3161)	1.08 (1.18)	199 (10%)	1.40 (2.12)	378 (19%)	1.02 (.70)	192 (6%)	.96 (1.10)	344 (11%)
Postmodern proza (N=3867/4992)	1.09 (1.13)	376 (10%)	.98 (1.56)	479 (12%)	1.04 (.72)	320 (6%)	.84 (.92)	403 (8%)

Tabel 12. Aantal bijvoeglijke en bijwoordelijke bepalingen in enkelvoudige en samengestelde zinnen.

Tabel 12 toont dat het ‘ander proza’ gemiddeld minder bijwoordelijke bepalingen per deelzin kent dan het postmodern proza, maar meer bijvoeglijke bepalingen. Het verschil in bijwoordelijke bepalingen is echter zo klein dat de factor ‘stroming’ geen significante voorspeller is ($F[1,5875]=145$, $p>.10$, $\eta^2=.001$). Dit is wel het geval bij bijvoeglijke bepalingen. In enkelvoudige zinnen verklaart de factor ‘stroming’ 1.2% van de variantie in bijvoeglijke bepalingen. ($F[1,5875]=71.52$, $p=.001$, $\eta^2=.012$). Dat is dus hoger dan het stromingsverschil in bijzinnen, maar lager dan dat in zinslengtes. Het stromingsverschil in bijvoeglijke bepalingen in samengestelde zinnen is wel vergelijkbaar met die in bijzinnen ($F[1,8150]=31,31$, $p<.001$, $\eta^2=.004$). Procentueel vinden we het grootste verschil in het aantal enkelvoudige zinnen met meer dan twee bijvoeglijke bepalingen. Van het ‘ander procent’ kent 19% van de enkelvoudige zinnen meer dan twee bijvoeglijke bepalingen; van het postmodern proza 12%. (23) en (24) zijn voorbeelden van enkelvoudige zinnen met drie bijvoeglijke bepalingen, waarbij de bepalingen gecursiveerd zijn.

(23) Maar ik behoor, tussen hen in, tot de *wetende, aangerande, geraakte* generatie.¹³¹

¹³⁰ Pander Maat, *Zinslengte en zinscomplexiteit*, 13.

¹³¹ Roggeman, *De axolotl*, 39.

(24) Deze hand heeft de sierlijkheid *van een vogel met kortgeknipte vleugels*.¹³²

De zinnen ogen wellicht niet complex, maar de informatiedichtheid is hoog. De generatie in (23) is niet alleen geraakt, maar ook wetend en aangerand. De bijvoeglijke bepalingen in (24) zijn onderdeel van een vergelijking.

In Tabel 13 zijn de aantallen van alle proposities in enkelvoudige en samengestelde zinnen te vinden. Het ‘ander proza’ kent bij enkelvoudige en samengestelde meer proporties per (deel)zin. Het stromingsverschil in proporties per zin in enkelvoudige zinnen is kleiner dan bij bijvoeglijke bepalingen, maar groter dan bij bijzinnen ($F[1,5875]=50,36$, $p<.001$, $\eta^2=.008$). Voor samengestelde zinnen is dit verschil nog kleiner ($F[1,8150]=20,92$, $p<.001$, $\eta^2=.003$).

	Enkelvoudige zinnen				Samengestelde zinnen			
	Aantal proposities per zin	SD	Aantal proposities per duizend woorden	SD	Aantal proposities per deelzin	SD	Aantal proposities per duizend woorden	SD
Ander proza	3.79	3.02	365	128	3.21	1.66	381	89
Postmodern proza	3.28	2.37	363	131	3.05	1.46	383	93

Tabel 13. Aantal proposities per zin en per duizend woorden in enkelvoudige en samengestelde zinnen.

Wanneer het aantal proposities niet per (deel)zin gemeten wordt, maar per duizend woorden wordt gestandaardiseerd, zijn de verschillen nog kleiner. De factor ‘stroming’ is hier geen significante voorspeller ($F[1,8150]=1,01$, $p>.30$, $\eta^2=.000$). Het ‘ander proza’ kent dus per (deel)zin meer proposities, maar dit komt mede doordat het ‘ander proza’ langere zinnen kent.

4.2.4 AFHANKELIJKHEIDSLENGTES

Het laatste syntactische kenmerk betreft de lengte van syntactische afhankelijkheden. De lengte tussen zinsdelen die bij elkaar horen, zoals het werkwoord en het subject, wordt in T-scan gemeten in het aantal woorden. Zo is de lengte tussen het subject ‘Wat’ en het werkwoord ‘prikkelde’ in (25) zes woorden, en de lengte tussen het object ‘mijn verbeelding’ en het werkwoord vier woorden.

(25) Wat mijn verbeelding alleen nog maar meer prikkelde.¹³³

¹³² Ibidem, 101.

¹³³ Huub Beurskens, *O mores!* (Amsterdam 2000) 19.

Pander Maat stelt dat de meeste afhankelijkheidslengtes ‘niet zo interessant’ zijn, daar ‘de meeste satellieten dicht bij hun hoofd geplaatst’ worden.¹³⁴ Volgens hem indiceert de maximale afhankelijkheidslengte in hoeverre een zin de kans heeft om een tangconstructie op te leveren.¹³⁵ De maximale afhankelijkheidslengte in (25) is zes woorden.

	Enkelvoudige zinnen		Samengestelde zinnen		Totaal zinnen	
	Gemiddelde max. afhankelijkheidslengte (SD)	Zinnen met max. afhankelijkheidslengte ≥ 10	Gemiddelde max. afhankelijkheidslengte (SD)	Zinnen met max. afhankelijkheidslengte ≥ 10	Gemiddelde max. afhankelijkheidslengte (SD)	Zinnen met max. afhankelijkheidslengte ≥ 10
Ander proza (N=2010/3161)	3.88 (3.75)	161 (8%)	8.82 (6.52)	1100 (35%)	5.94 (6.07)	1275 (21%)
Postmodern proza (N=3867/4991)	3.66 (3.39)	238 (6%)	8.34 (5.86)	1595 (32%)	5.54 (5.45)	1847 (18%)

Tabel 14. Gemiddelde maximale afhankelijkheidslengte en zinnen met een maximale afhankelijkheidslengte groter dan 10.

Tabel 14 toont de maximale afhankelijkheidslengtes in het ‘ander proza’ en het postmodern proza. Evenals Pander Maat geef ik daarbij ook het aantal zinnen met een maximale afhankelijkheidslengte groter dan tien weer. Zinnen met afhankelijkheidslengtes groter of gelijk aan tien leveren namelijk leveren volgens hem ‘enige belasting op voor het werkgeheugen’.¹³⁶

De afhankelijkheidslengtes in het ‘ander proza’ zijn zowel in samengestelde zinnen als in enkelvoudige zinnen groter dan die in het postmodern proza. Het stromingsverschil is echter klein: de factor ‘stroming’ verklaart slechts 0.1% van de variantie in afhankelijkheidslengtes, gemeten over alle zinnen ($F[1,16441]=19,36$, $p<.001$, $\eta^2=.001$). Procentueel kent het ‘ander proza’ meer zinnen met een afhankelijkheidslengte groter of gelijk aan tien. Maar ook hier zijn de verschillen niet bijzonder groot: 21% van alle zinnen van het ‘ander proza’ kent een afhankelijkheidslengte groter of gelijk aan tien woorden; tegenover 18% van de zinnen van het postmodern proza.

¹³⁴ Pander Maat, *Zinslengte en zinscomplexiteit*, 18.

¹³⁵ Ibidem, 18.

¹³⁶ Ibidem, 22.

5 Conclusie en discussie

In dit eindwerkstuk stond de vraag centraal of het ‘ander proza’ en het postmodern proza van elkaar te onderscheiden zijn op lexicale en syntactische tekstcomplexiteit. Hiertoe heb ik zestien romans computationeel geanalyseerd. Woordfrequentie, woordconcreetheid en de dichtheid van persoonlijke voornaamwoorden gaven een indruk van de lexicale complexiteit van beide stromingen. Het ‘ander proza’ en het postmodern proza blijken op deze kenmerken nauwelijks van elkaar te onderscheiden. De factor ‘stroming’ verklaart slechts een zeer beperkt deel van de variantie in lexicale complexiteit. Het grootste verschil is zichtbaar in de woordfrequenties van het corpus zonder Vlamingen, maar ook daar verklaart de factor ‘stroming’ slechts 0.3%. Het belangrijkste onderscheid op lexicaal niveau is mijns inziens voortgekomen uit de kwalitatieve analyse van woordfrequenties. De infrequente woorden van het ‘ander proza’ blijken vooral woorden met orthografische ingrepen te zijn, terwijl we bij het postmodern proza veel samenstellingen en complexe aanduidingen vinden. Hiermee kan de eerste hypothese deels verworpen worden. Het ‘ander proza’ is lexicaal niet complexer dan het postmodern proza. Toch lijken beide stromingen te verschillen in de wijze waarop deze complexiteit tot stand komt.

Op syntactisch niveau gaven bijzinnen, proposities en afhankelijkheidslengtes een indruk van de zinscomplexiteit. Het ‘ander proza’ scoort op bijna alle syntactische kenmerken hoger dan het postmodern proza. Dit is in overeenstemming met de tweede hypothese. Het stromingsverschil is echter niet buitengewoon groot. Dat is op zich niet opvallend. Ook Pander Maat meldt in zijn genreanalyse een ‘grote zinsbouwvariatie binnen teksten’.¹³⁷ Deze variatie is in het ‘ander proza’ wellicht zelfs sterker, omdat veel romans bestaan uit een samenvoegsel van gemonteerde teksten, die mogelijk een grote variatie in stijl met zich meebrengen. Hiervoor is verder onderzoek nodig.

Toch is de variatie binnen teksten niet de enige verklaring voor de kleine stromingsverschillen. Zo is op lexicaal niveau, en in mindere mate ook op syntactische niveau, veel variatie tussen auteurs te vinden. Het is dus enigszins betwifelbaar in hoeverre het ‘ander proza’ en het postmodern proza op het niveau van begrijpelijkheid homogene groepen zijn. Een mogelijke verklaring voor deze variatie kan gevonden worden in de representativiteit van de romans: mogelijk zijn niet alle romans even representatief voor de stroming. Vervaeck gebruikt het postmodernisme immers als een graadmeter: auteurs zijn in meer of mindere mate postmodern.¹³⁸ Hetzelfde is denkbaar voor het ‘ander proza’. Mijn corpus bestaat echter niet alleen uit auteurs die tot het ‘centrum’ van de stroming behoorden. Ik heb juist ook auteurs gekozen die zich meer in de periferie begeven, zoals De Wispelaere, Roggeman, Beurskens en Nooteboom. De variatie tussen auteurs illustreert de discrepantie tussen een literatuur-

---

¹³⁷ Pander Maat, *Zinslengte en zinscomplexiteit*, 23.

¹³⁸ Vervaeck, *Het postmodernisme in de Nederlandse en Vlaamse roman*, 12.

geschiedschrijving gebaseerd op voorbeelden en een corpuslinguïstische benadering die streeft naar ‘volledigheid’. Het is echter belangrijk om te benadrukken dat ik hier niet heb geprobeerd om het definitieve antwoord te presenteren. Eerder kan dit onderzoek gezien worden als een exploratie van de data; als een stap op weg naar het antwoord. Een groter corpus, waarin bijvoorbeeld alle romans die in verband worden gebracht met het ‘ander proza’ of het postmodern proza zijn opgenomen, zou mogelijk andere resultaten genereren. Ik heb mij in dit onderzoek immers beperkt tot één roman per auteur. Het is immers denkbaar dat de begrijpelijkheid van een auteur per roman varieert. Zo stelt Brems dat meerdere auteurs van het ‘ander proza’ rond de jaren tachtig ‘gewoner’ gingen schrijven¹³⁹ Vaessens beschrijft een gelijksoortige tendens bij het postmodern proza.¹⁴⁰ Worden de romans van auteurs ook begrijpelijker wanneer ze minder experimenteel gaan schrijven? Ook hier ligt voldoende ruimte voor interessant vervolgonderzoek.

Ook de computationele benadering kent haar beperkingen. Zo blijkt Alpino niet in staat om de extreem lange zinnen van het ‘ander proza’ te ontleden. Maar ook wanneer Alpino de zinnen wel kan ontleden, wordt een benadering die alleen gebaseerd is op bijzinnen, proposities en afhankelijkheidslengtes geproblematiseerd omdat de zinnen van het ‘ander proza’ ook complex omdat ze deviaties op het niveau van zinsconstructie en leestekens vertonen. De methode die ik heb gekozen wordt vooral toegepast op zakelijke teksten, en biedt dus in mindere mate een (volledig) overzicht van de zinscomplexiteit in literaire teksten. Voorlopig biedt, naar mijn idee, een aanvullende kwalitatieve benadering hier de enige oplossing voor. Mogelijk kunnen de tools beter ‘getraind’ worden op literaire teksten.

Tot slot heb ik mij in dit onderzoek beperkt tot tekstcomplexiteit op lexicaal en syntactisch niveau. Maar juist in experimenteel proza kan de tekstcomplexiteit ook op een meer conceptueel niveau zitten. Voorbeelden van conceptuele complexiteiten zijn: het gebrek aan coherentie, de versmelting van personages en het ontregelen van verhaallijnen. Ook dit kan een tekst ‘onbegrijpelijk’ maken. Hier zijn echter kwalitatieve analyses voor nodig, en dit biedt ruimte voor verder onderzoek.

---

¹³⁹ Brems, *Altijd weer vogels die nesten beginnen*, 387.

¹⁴⁰ Thomas Vaessens, *De revanche van de roman. Literatuur, autoriteit en engagement* (Amsterdam 2009), 162-164.

Bibliografie

- Allison et al., 'Quantitative Formalism: an Experiment', *Stanford Literary Lab Pamphlet* 1, 15 januari 2011, beschikbaar via <https://litlab.stanford.edu/LiteraryLabPamphlet1.pdf>
- Anbeek, Ton en Arie Verhagen, 'Over stijl', *Neerlandistiek.nl* 01 (2001) 1.
- Biber, Douglas, 'Representativeness in Corpus Design', *Literary and Linguistic Computing* 8 (1993) 4, 243-247
- Boef, August den, 'De woekeringen van het vlees', *De Volkskrant*, 6 december 1980.
- Bousset, Hugo, 'J.F. Vogelaar: operaties', *Ons Erfdeel* 24 (1981) 1.
- Boven, Erica van, en Gillis Dorleijn, *Literair mechaniek: inleiding tot analyse van verhalen en gedichten* (Derde druk; Amsterdam 2013).
- Brems, Hugo, *Altijd weer vogels die nesten beginnen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1945-2005* (Amsterdam 2006).
- Deel, Tom van, 'Een tijd van woorden', *Trouw*, 23 januari 1970.
- Dijl, Frank van, 'n Dichter achter dichte deuren', *Het Vrije Volk*, 7 november 1980.
- Dorleijn, Gillis, 'De periodiserende computer of stilistiek als instrument voor periodisering; een aanzet', *De Nieuwe Taalgids* 88 (1995) 490-506.
- E-ANS. Elektronische versie van: Walter Haeseryn et al. (red.), *Algemene Nederlandse Spraakkunst* (Tweede druk; Groningen 1997), beschikbaar via <http://ans.ruhosting.nl/> (25 januari 2017).
- Fagel, Suzanne, *De stijl van gewoon proza* (Proefschrift, Leiden 2015).
- Fens, Kees, 'Vier schrijvers: speurtochten naar fracties van werkelijkheid', *De Volkskrant*, 20 december 1975.
- Field, Andy, *Discovering statistics using SPSS* (Derde editie; Londen, Los Angeles, New Delhi & Signapore 2009).
- Holman, Theodor, 'De andere stad: een labyrint', *Het Parool*, 15 april 1994.
- Ibsch, Elrud, 'Postmoderne (on)mogelijkheden in de Nederlandse literatuur', in: W.F.G. Breekveldt et al. (red.), *De achtervolging voortgezet. Opstellen over moderne letterkunde aangeboden aan Margaretha H. Schenkeveld* (Amsterdam 1989) 346-373.
- Jautze et al., 'From high heels to weed attics: syntactic investigation of chick lit and literature', *Proceedings of the Second Workshop on Computational Linguistics for Literature* (2013), 72-81.
- Jockers, Matthew, *Macroanalysis: Digital Methods & Literary History* (Chicago 2013).
- Keuleurs, Emmanuel et al., 'SUBTLEX-NL: A new measure for Dutch word frequency based on film subtitles', *Behavior Research Methods* 42 (2010) 3, 643-650.
- Kraf, Rogier en Henk Pander Maat, 'Leesbaarheidsonderzoek: oude problemen, nieuwe kansen', *Tijdschrift voor Taalbeheersing* 31 (2009) 2, 97-123.

- Leech, Geoffrey en Mick Short, *Style in fiction. A linguistic introduction to English fictional prose* (Tweede editie; Harlow 2007).
- Leeuwen, Maarten van, *Stijl en politiek. Een taalkundig-stilistische benadering van Nederlandse parlementaire toespraken* (Utrecht 2015).
- Louwerse, Max en Willie van Peer, 'Waar het over gaat in cijfers. LSA als kwantitatieve benadering in tekst- en literatuurwetenschap', *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 123 (2007) 23-36.
- Maris, Berthold van, 'Watson is ook een kei in taal', *NRC Next*, 16 februari 2011.
- Mertens, Anthony (1986), 'Experimenteel proza', in: G.J van Bork en N. Laan, *Twee eeuwen literatuurgeschiedenis: Poetische opvattingen in de Nederlandse literatuur* (Groningen 1986) 275-287.
- Moretti, Franco, *Graphs, maps, trees: Abstract Models for a Literary History* (Londen en New York 2005).
- OnzeTaal, 'Schuine streep en backslash', <https://onzetaal.nl/taaladvies/schuine-streep-en-backslash> (16 januari 2017).
- Pander Maat, Henk e.a., *Handleiding T-scan* (versie 1 februari 2016), beschikbaar via <https://github.com/proycon/tscan>.
- Pander Maat, Henk en Nick Dekker, *Lexicale genre-analyse met T-scan* (Manuscript; Universiteit Utrecht 2016).
- Pander Maat, Henk, *Zinslengte en zinscomplexiteit* (Manuscript; Universiteit Utrecht 2016).
- Polet, Sybren, 'Inleiding', in: Idem (red.), *Ander proza. Bloemlezing uit proza het Nederlandse experimenterende proza van Theo van Doesburg tot beden* (Amsterdam 1978) 7-33, 28.
- Poll, Kornelis, 'Briljante poppen-tragedie', *NRC Handelsblad*, 11 februari 1967.
- Ruiter, Frans en Wilbert Smulders, *Literatuur en moderniteit in Nederland 1840-1990* (Amsterdam 1996).
- Stralen, Hans van, 'Deconstructie met een missie. Postmodernistische aspecten in de sprookjes van Sybren Polet', *Nederlandse Letterkunde* 18 (2013) 3, 194-211.
- Van der Sijs, Noline, en Roland Willemyns, *Het verhaal van het Nederlands. Een geschiedenis van twaalf eeuwen* (Amsterdam 2009).
- Vaessens, Thomas, *Geschiedenis van de moderne Nederlandse literatuur* (Amsterdam 2013).
- Vaessens, Thomas, *De revanche van de roman. Literatuur, autoriteit en engagement* (Amsterdam 2009)
- Vervaeck, Bart, 'De kleine Postmodernsky: ontwikkelingen in de (verhalen over de) postmoderne roman', in: Elke Brems et al. (red.), *Achter de verhalen. Over de Nederlandse literatuur van de twintigste eeuw* (Leuven 2007) 133-167.
- Vervaeck, Bart, *Het postmodernisme in de Nederlandse en Vlaamse roman* (Nijmegen 1999).
- Visser, Ab, 'Verhalen: hoe wel, hoe niet', *Leeuwarder Courant*, 28 februari 1981.
- Vitse, Sven, 'Montage en netwerk: ander proza en de postmoderne roman', *Spiegel der Letteren* 51 (2009a) 4, 441-470.

Vitse, Sven, 'Representaties in ander proza en postmodern proza', *Nederlandse letterkunde* 14 (2009b) 3, 247-270.

Primaire literatuur

Beurskens, Huub, *O mores!* (Amsterdam 2000).

Brakman, Willem, *De reis van de douanier naar Bentheim* (Tweede druk; Amsterdam 1983).

Februari, M., *De zonen van het uitzicht* (Tweede druk; Amsterdam 1990).

Ferron, Louis, *Turkenvespers* (Amsterdam 1977).

Insingel, Mark, *Een tijdverloop* (Amsterdam 1970).

Jongstra, Atte, *Het huis M.* (Amsterdam 2010) EPUB-uitgave.

Marissing, Lidy van, *De omgekeerde wereld. Leesboek voor de middengroepen* (Amsterdam 1975).

Michiels, Ivo, 'Het boek alfa', in: Ibidem, *Het afscheid, Het boek alfa, Orchis Militaris* (Amsterdam 2000), 135-227.

Nooteboom, Cees, *Rituelen* (Amsterdam 2012) EPUB-uitgave.

Mutsaers, Charlotte, *Rachels Rokje* (Amsterdam 2009) EPUB-uitgave.

Polet, Sybren, *De sirkelbewoners. Een model* (Amsterdam 1975).

Roggeman, Willy, *De axolotl* (Den Haag en Rotterdam 1967)

Robberechts, Daniel, *Aankomen in Avignon. Relas* (Brussel en Den Haag 1970).

Verhelst, Peter, *Tongkat* (Twaalfde druk; Amsterdam 2014).

Vogelaar, Jacq Firmin, *Gedaanteverandering of 'n metaforiese muizeval* (Amsterdam 1967).

Wispelaere, Paul de, *Tussen tuin en wereld* (Brussel 1979).

Bijlagen

Bijlage 1. Gemiddelde woordfrequenties per auteur

	Auteur	Freqlog (SD)	Freqlog, zonder namen (SD)	Freqlog nomina (SD)
Ander proza	Mark Insingel	4.83 (1.39)	4.83 (1.39)	4.30 (1.48)
	Lidy Van Marissing	4.32 (1.49)	4.35 (1.49)	3.86 (1.40)
	Ivo Michiels	4.69 (1.43)	4.71 (1.43)	4.23 (1.25)
	Sybren Polet	4.51 (1.52)	4.54 (1.50)	3.95 (1.39)
	Daniel Robberechts	4.15 (1.62)	4.31 (1.56)	3.82 (1.39)
	Willy Roggeman	3.89 (1.56)	3.95 (1.53)	3.54 (1.37)
	Jacq Vogelaar	4.81 (1.52)	4.85 (1.50)	4.30 (1.48)
	Paul de Wispelaere	4.24 (1.53)	4.27 (1.52)	3.84 (1.42)
Postmodern proza	Huub Beurskens	4.16 (1.61)	4.27 (1.57)	3.72 (1.41)
	Willem Brakman	4.28 (1.52)	4.29 (1.50)	3.88 (1.30)
	Marjolein Februari	4.20 (1.59)	4.35 (1.52)	3.73 (1.35)
	Louis Ferron	4.36 (1.57)	4.47 (1.52)	3.98 (1.36)
	Atte Jongstra	4.58 (1.44)	4.60 (1.44)	3.96 (1.31)
	Charlotte Mutsaers	4.47 (1.60)	4.54 (1.57)	3.81 (1.42)
	Cees Nooteboom	4.51 (1.52)	4.65 (1.43)	4.22 (1.31)
	Peter Verhelst	4.39 (1.40)	4.39 (1.40)	4.10 (1.24)

Bijlage 2. Gemiddeld aantal bijzinnen per zin, weergegeven per auteur.

	Auteur	Bijzin per zin (SD)
Ander proza	Mark Insingel	1.48 (2.03)
	Lidy Van Marissing	0.79 (1.28)
	Ivo Michiels	2.16 (2.74)
	Sybren Polet	1.04 (1.41)
	Daniel Robberechts	1.38 (1.99)
	Willy Roggeman	0.52 (1.06)
	Jacq Vogelaar	1.48 (1.83)
	Paul de Wispelaere	1.00 (1.51)
Postmodern proza	Huub Beurskens	0.83 (1.32)
	Willem Brakman	1.14 (1.34)
	Marjolein Februari	0.97 (1.36)
	Louis Ferron	0.76 (1.15)
	Atte Jongstra	0.88 (1.18)
	Charlotte Mutsaers	0.62 (1.05)
	Cees Nooteboom	1.08 (1.65)
	Peter Verhelst	0.58 (.96)